

Benas Brunalas*

Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas

Baimės koncepcija ir emocijos Lietuvos užsienio politikoje

Šiame straipsnyje pristatoma baimės sampratos refleksija tarptautinių santykių ir užsienio politikos teorijose. Tekste iš pradžių aptariama baimės fenomeno ir racionalaus elgesio sampratos, akcentuojant, jog baimės samprata, priešingai nei anarchijos, tarptautinių santykių teorijoje neturi emocinio krūvio. Apžvelgus emocijų veiksnį tarptautinių santykių ir užsienio politikos teorijoje siūloma sugrąžinti baimės kategorijai reikšmingą emocinį krūvį. Darbe akcentuojama, jog baimė (traktuojant ją kaip emociją) gali turėti ir tarptautinę sistemą ardančią ir tarptautinę komunikaciją trikdančią funkciją. Ši emocionalizuota grėsmės ir baimės suvokimo samprata (darbe įvardyta kaip *para bellum* įsitikinimų sistema) dėl savo intensyvaus emocinio krūvio ir valstybės vidaus veiksnų dominavimo įtvirtinant baimės jausmą skiriasi nuo kitų baimės suvokimo tipų galios asimetrijos (realizmas) ir identitetų asimetrijos (liberalizmas, konstruktyvizmas). Straipsnyje šie baimės suvokimo tipai yra traktuojami kaip socialiniai išsivaizdavimai, per laiką vienas kitą keičiantys ar papildantys. Trečioji straipsnio dalis skiriama Lietuvos užsienio politikos idėjų analizei. Darbe analizuojama Lietuvos regiono lyderės idėja. Teigiama, jog ji buvo neracionali, nes paremta baimės emocijos faktoriumi. Taip pat pateikiamos išvalgos ir siūlymai skirti naują besiformuojantį Lietuvos užsienio politikos etapą (nuo 2014 m. Krymo okupacijos), kuriame, kaip ir *regiono lyderės koncepte* ir priešingai nei kitose Lietuvos užsienio politikos etapuose, dominuoja baimės emocija. Straipsnis užbaigiamas probleminiu klausimu – ar Lietuvos užsienio politikoje įsitvirtinanti nauja idėjinė kryptis netaps nelanksčia, *para bellum* logika paremta įsitikinimų sistema, ateityje trikdysiančia optimalų užsienio politikos formavimą.

Įvadas

Užsienio politikos, kaip proceso ir kaip mokslinio objekto, ribas nėra lengva aiškiai apibrėžti. Užsienio politika – tiek vidaus, tiek tarptautinį lygmenį apimanti sritis. Tai, viena vertus, šią politikos mokslų sritį daro kompleksinę ir reikalaujančią integruoto socialinių mokslų (politikos, geopolitikos, tarptautinių santykių, ekonomikos, psichologijos, sociologijos ir pan.) studijavimo, kita vertus, toks kompleksiškas aštrina nesutarimus ne tik dėl to, kaip tirti

* Benas Brunalas - Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto doktorantas; Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto lektorius. Adresas korespondencijai: Valakupių 5, LT-10101 Vilnius, tel. (8 5) 274 0611; el. p. benas.brunalas@gmail.com.

užsienio politikos problemas, bet ir ginčus dėl to, kas yra svarbiausios užsienio politikos problemos, kaip apibrėžiamos ir kaip turi būti apibrėžtos pagrindinės teorijų sąvokos. Viena tokių sąvokų ir socialinių būsenų yra baimė.

Baimė tarptautinių santykių teorijoje yra svarbus, nacionalinių valstybių elgseną paaiškinti padedantis veiksnys. Baimę realistų priimta traktuoti kaip natūralią reakciją į anarchišką tarptautinių santykių sistemą. Tikima, jog pavojingoje, „džiungles“ primenančioje pasaulio tvarkoje *Kito* baimė gali padėti objektyviai įvertinti situaciją ir, kadangi baimė kyla dėl tarptautinės sistemos struktūros priežasčių, formuoti racionalią valstybės užsienio politiką. Kitaip tariant, baimė – tai paskata racionaliai ir pragmatiškai valstybės elgsenai. Liberalioje tarptautinių santykių perspektyvoje baimės priežastys yra tapatybių kaitos dinamika. Baimė kyla, kai *Kitas* tolsta nuo *Aš* ar ignoruoja universalias liberalias vertybes ir siekia revizuoti *status quo*. Šiuo požiūriu liberalų idėjos artimos konstruktyvistams, kurie baimę traktuoja kaip priemonę auditorijai pateikti (*saugumizacijos* aktas) ir išspręsti (*desaugumizacijos* aktas) nacionalinio saugumo problemas. Kitaip tariant, konstruktyvistams *Kito* baimė atlieka svarbią *socialinio statymo* (tapatybės konstravimo) ir *socialinio įgalinimo* (problemų sprendimo) funkciją.

Šios baimės sampratos kiekvienoje minėtoje teorijoje yra svarbūs tarptautinių procesų aiškinimo ir supratimo konstruktai, nuo kurių priklauso tiek mokslinių problemų nustatymas, tiek jų sprendimo strategijos. Tačiau tokios sąvokų apibrėžtys, baimei priskiriant vien tik struktūrinę ar tapatybinę prigimtį, turi savo kainą – socialinės realybės ir socialinių procesų supaprastinimą. Tai savo ruožtu grasina, jog socialinių procesų dinamika ir jos varomosios jėgos nebus atskleistos ar pakankamai tiksliai įvertintos. Pavyzdžiui, realistams valstybės baimės priežastys visada bus išorėje (tarptautinėje struktūroje) ir visada susijusios su iš prigimties blogos valstybės galios parametru didėjimu. Todėl baimė visiems ir visada bus vienoda, nepriklausoma nuo subjektyvių tarptautinio subjekto savybių.

Galima pastebėti, jog pristatytose baimės sampratoje neatsiskleidžia arba beveik neatsiskleidžia emocinė baimės fenomeno prigimtis. Kitaip tariant, ir realistai, ir liberalai operuoja ne emocija (iracionalia), bet pragmatiška (racionalia) baimės samprata. Tiek vienoje, tiek kitoje paradigmoje baimė neturi savotišką pozityvią funkciją: teisingai įvertinti tarptautinę aplinką (realizmas) arba konstruoti ir plėsti (išskiriant arba įraukiant grėsmingus *Kitus*) tapa-

tumus (liberalizmas, konstruktyvizmas)¹.

Šiame darbe reflektuojama baimės sąvoka, „sugražinant“ jai iracionalų emocijų prasmės krūvį. Tokia baimės *emocionalizacija* darbe traktuojama kaip euristinė priemonė, padedanti geriau suprasti ir paaiškinti baimės (kaip emocijos) fenomeno įtaką tarptautiniams santykiams ir užsienio politikos formavimo procesams. Straipsnyje teigiama, jog baimė nebūtinai yra *išorinio pobūdžio*: tarptautinės sistemos (galios asimetrijos) ar tapatybės struktūros (identitetų asimetrijos) priežastis. Baimė gali būti ir pasekmė valstybės viduje esančios *įsitikinimų sistemos* (angl. *belief system*), kuri grėsmes ir baimes atpažįsta veikiau dėl savo *įsitikinimų sistemos* struktūrinio turinio, o ne dėl išorinių tarptautinės aplinkos priežasčių. Šioje sampratoje emocijos veikia kaip baimę generuojantis ir palaikantis veiksnys, nebūtinai susijęs su tikrosiomis (objektyviomis) baimės priežastimis (baimės šaltiniu). Tokiu būdu baimės pasekmes tarptautinių santykių kontekste galima vertinti kaip destruktivias, veikiau ardančias nei formuojančias tarptautines sistemas.

Taigi darbe, jungiant skirtingas tarptautinių santykių paradigmas (realizmas, liberalizmas, konstruktyvizmas, psichologinės krypties užsienio politikos teorijos), išskiriami trys idealūs grėsmių įsivaizdavimų tipai, kurie gali paaiškinti baimės atsiradimo, vyravimo valstybių užsienio politikos naratyvuose priežastis bei pasekmes. Tokia teorinė refleksija sudaro galimybes pateikti baimės ir grėsmių aiškinimo modelį, neapsiribojant vienos teorijos terminija ir analizės logika (realybės redukcijos mažinimo momentas), ir praplečia baimės sampratą (sugražinant emocionalumą), leidžiančią naujai įvertinti tiek užsienio politikos teoriją, tiek praktiką.

Pateiktos teorinės įžvalgos pasitelkiamos analizuojant Lietuvos užsienio politikos etapus. Straipsnyje teigiama, jog nuo 2014 m. galima skirti naujai besiformuojantį Lietuvos užsienio politikos etapą, kuris savo idėjine ir *tapatybine* struktūra artimas 2004–2009 m. formuotai Lietuvos regiono lyderės užsienio politikos vizijai. Darbe akcentuojama, jog prasidėjusį ir 2004–2009 m. vyravusį Lietuvos užsienio politikos etapą vienija socialinėje struktūroje įsitvirtinęs baimės jausmas, kylantis kaip baimė paremtos *įsitikinimų sistemos* padarinys. Šie du Lietuvos užsienio politikos etapai darbe traktuojami kaip emociinės, todėl nepragmatinės valstybės politikos pavyzdžiai.

¹ Realistų atžvilgiu baimės racionalus įsivaizdavimas kyla dėl jų siaurai apibrėžtos socialinės realybės ir specifiskai tipizuotos anarchijos; liberalioje ir konstruktyvistinėje teorijoje baimės (kaip paskatos) pozityvus vaizdavimas gali būti priežastis to, jog tiesiog neįvertinami psichologiniai grėsmės suvokimo ir reakcijos į grėsmę aspektai.

1. Racionali valstybės elgsena tarptautinių santykių teorijoje

Realizmas pelnytai gali būti laikomas viena svarbiausių ar net kertinių tarptautinių santykių teorijų. Jos koncepciniu pagrindu tarptautiniai santykiai formavosi kaip atskiras, savo objektą ir metodus turintis socialinis mokslas. Taip pat didžiulė realizmo mokslinė ir filosofinė įtaka užsienio politikos tyrimams. Realistai kritikavę savo pirmtakus idealistus ragino tarptautinį elgesį aiškinti nacionalinių interesų požiūriu, neatsižvelgiant į tautų moralines nuostatas, puoselėjamas viltis ar nuostatas ir viltis, kurių turi stebėtojai². Todėl, Hanso Morgenthau manymu, realistų siekis yra atskirti tiesą nuo nuomonės – tai, kas objektyviai ir racionaliai teisinga ir patvirtinta duomenų, nuo to, kas yra tik subjektyvus vertinimas, nesusijęs su faktais ir įkvėptas prietarų bei įnoringo mąstymo³. Taigi realistas suvokia žmogaus ir valstybės prigimtį tokią, kokia ji yra, o ne tokią, kokia turėtų būti, ir istorinius įvykius regi tokius, kokie jie yra, bet ne kokie turėjo būti.

Galima sakyti, jog realistų pretenzija buvo pateikti mokslinį, pragmatinį ir racionalų tiek valstybės elgsenos aiškinimo, tiek praktinės politikos vystymo *žemėlapi*. Tai savotiškas racionalios ir pragmatinės valstybės elgsenos charakterizavimas tarptautinėje politikoje. Trumpai tariant, racionali valstybės užsienio politika įmanoma tik tada, jei objektyviai (be ideologijos, prietarų, įnoringo mąstymo, stereotipų) įvertinamos tarptautinės sistemos aplinkybės ir tik prie jų prisitaikius įgyvendinama politika. Todėl, pavyzdžiui, idealistų visuotinės taikos siekis buvo ne kas kita, kaip kova su realybe, tad ne tik neracionalus ir nepragmatiškas, bet ir neįmanomas.

Realistams objektyvus aplinkos suvokimas nėra *aporija*, nes tikima, jog bėgant metams politiką valdantys dėsniai nepakito. Jie, anot Morgenthau, leidžia realistui tiksliai nurodyti valstybės vadovui, kaip racionaliai pasiegti susiklosčius įvairioms aplinkybėms.

Realizmo teorinėje perspektyvoje akcentuojami universalūs politiniai suvaržymai, kuriuos lemia žmonių egoizmas ir tarptautinės vyriausybės nebuvimas⁴. Užsienio politikos aiškinimui tai labai svarbūs veiksniai. Kiekviena valstybė visais laikais turėjo reaguoti į šias universalias aplinkybes, taigi galima kalbėti apie tam tikrus dėsningumus ir bendras, visoms valstybėms vienodas

² Martin H., Smith S., *Tarptautiniai santykiai: aiškinimas ir supratimas*. Vilnius: Tyto alba, 1998, p.19.

³ Morgenthau H., *Politika tarp valstybių: kova dėl galios ir taikos*. – Vilnius: Margi raštai, 2011.

⁴ Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Paterson, M., Reus-Smit, C., True, J., eds. *Theories of International Relations, 3rd. edition*. New York, USA: Palgrave Macmillan, 2005, p. 30.

paskatas, kas iš esmės nulemia tai, kaip valstybė elgsis grėsmės akivaizdoje (pavyzdžiui, *balansuos* grėsmę arba *šliesis* prie grėsmės (angl. *bandwagoning*), sieks neutraliteto⁵). Taigi Kennetho Waltzo neorealistineje sampratoje analitinis dėmesys sukcentruotas į tarptautinės sistemos struktūrą. Siekiant suprasti atskirų valstybių elgseną, reikia pirmiau suprasti tarptautinę sistemą, o ne konkrečių valstybių užsienio politikos peripetijas. Valstybių veiksmus lemia ir subordinuoja *nuasmeninta* tarptautinių santykių sistema⁶.

Prioritetizuodamos *makro* lygmens procesus neorealistinės paradigmos užsienio politikos tyrimuose apeina ir reikšmingo dėmesio neskiria valstybių elitui, lyderiams ir jų savybėms, kurios dažnai gali būti išskirtinai retorinės, emocinės ar asmeniškos. Svarbiausia yra anarchinė tarptautinė sistema, kuri spausdama valstybes verčia išlikimą laikyti pagrindiniu užsienio politikos tikslu. Tokiu būdu nacionalinis interesas yra susietas su valstybės saugumo ir galios siekiu anarchinėje tarptautinių santykių aplinkoje. Bandytas ignoruoti šią realybę (ignoruoti anarchijos prigimtį) yra tolygus rizikai, jog *sisteminės jėgos* tave nubaus arba net visiškai sunaikins. Būtent šiame *permanentinę grėsmę* įvardijančiame loginiame apibendrinime slypi realizmo *baimės*, kaip racionalios paskatos, samprata. Pripažinus, jog valstybės elgesys yra tik pasekmė, o *anarchinė tarptautinė sistema* – priežastis, kvestionuoti baimės ar nepasitikėjimo *Kitu* racionalumą neverta. Kitaip tariant, baimė – tai sisteminis (todėl racionalus) fenomenas.

Tačiau dėl to (neo)realizmas gali būti kaltinamas dėl pernelyg didelio redukcionalumo. Valstybė realistiniame aiškinime nuo kitos valstybės skiriasi tik savo turima galia, o tarptautinė sistema – savo poliškumu. Taigi ignoruojama daugybė kitų socialiniam pasauliui būdingų paskatų – kultūra, istorinė atmintis, vyraujančios tradicijos ir pan. Taip realistai objektyviai elgsenai palieka tik labai ribotą erdvę – pripažinus baimės racionalumą, į ją reaguoti galios balansavimu, prisišliejimu arba neutralumu. Jei bandytume suabejoti šia logika, teigdami, jog tai tik viena iš realybės variacijų, kad ne tik gali, bet ir susiklosto kitais dėsningumais paremtos tarptautinės sistemos (nebūtinai baimės racionalumu grįstos sistemos), realizmo teorija subyrėtų, o realistų racionalios valstybės elgsenos samprata primintų išankstinį nusitatymą ar prietarą.

⁵ Waltz K., *Theory of International Politics*, New York: Random House, 1979.

⁶ Siekiant suprasti ir aiškinti užsienio politiką realistiškai pirmiausia reikia ką nors pasakyti apie pačią struktūrą. Pavyzdžiui, kokios sąlygos vyrauja konkrečioje struktūroje: nuo to, ar sistema yra vienpolė, dvipolė ar daugiapolė, priklausys ir joje esančių valstybių elgesys. Kitaip tariant, tikima, jog vienmatis procesų aiškinimas (galios, galios pasiskirstymo) veiks nepriklausomai nuo kitų faktorių (laikas, erdvė, kultūra) pokyčių.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog realistų racionalios valstybės politikos aiškinimą galima suprasti kaip pragmatinių valstybės sąveikavimą su aplinka, t. y. atsižvelgiant į aplinkos ypatumus. Tai puikiai iliustruoja Morgenthau, Waltz ir kiti realistai akcentuodami, jog, pavyzdžiui, idealizuotas pasaulio įsivaizdavimas gali kainuoti labai brangiai – nepriklausomybę. Šiame darbe sutinkama su realistų siūlytu racionalios elgsenos, kaip objektyvaus tarptautinės sistemos aplinkybių įvertinimo, apibrėžimu. Tačiau prieštaraujama, jog būtent realistų nurodytos pamatinės jėgos – konfliktiška anarchija, egoistiška žmogaus prigimtis – yra universalijos, kurios nepriklausomai nuo laiko ir erdvės pokyčių vadovui nurodys, kaip elgtis racionaliai.

Kitai tariant, nors realistų aiškinimas ir yra racionalus, jis nėra *realus*⁷. Tarptautinių santykių realizmo teoriją dėl jos koncepcinio siaurumo galima suvokti veikiau kaip *lokalaus realizmo* teoriją. Vadovaudamiesi griežtai struktūrine mąstymo logika bei universalijomis tarptautinių santykių realistai bando realybę sutraukti į vieną schemą. Pagal juos valstybių interesus (tikruosius interesus), tarsi monolitinio ir nuspėjamo politinio subjekto interesų algoritmus, mes galime žinoti net neišstudijavę tos valstybės istorijos ar kultūros. Tarptautinė aplinka, anot jų, vienkryptė, nuspėjama, paremta tais pačiais dėsniniais. Tai atitinkamai riboja aiškinimo potencialą. Pragmatiniam požiūriui aktualus istorinis laikas su esamomis taisyklėmis, normomis ir vertybėmis. Taigi teorinės schemas, metodologinis dogmatizmas, prisirišimas prie vienos tiesos ar vieno aiškinimo socialiniuose moksluose gali ne tiek atspindėti, kiek *prokrustiškai* įsprausti realybę į siaurus supratimo rėmus, homogenizuoti ir pernelyg supaprastinti žmogaus motyvacijos šaltinius.

Nedo Lebowo pasiūlyta idealiais tipais paremta tarptautinių santykių teorija iš dalies bando spręsti šią problemą⁸. Teigdamas, jog konvencinės tarptautinių santykių teorijos, būdamos orientuotos į struktūrinį, o ne procesinį aiškinimą, negali suvokti tikrųjų socialinių procesų priežasčių. Todėl autorius savo teorijoje, išskirdamas idealius tarptautinės kultūros tipus, pirmenybę suteikia procesui, o ne struktūrai, pokyčiams, o ne stabilumui ir taip siekia koncentruotis į dinaminių procesų, keliančių tarptautinės sistemos pokyčius, analizę. Lebowas savo teoriją grindžia realybėje neegzistuojančių idealių struktūrinių tipų skyrimu, leidžiančiu, viena vertus, neprisirišti prie vienos universalios paskatos (galios siekimas, turto siekimas, garbės siekimas), kita vertus, sudaro

⁷ Darbe samprata „realus“ suprantama sąvokos „pragmatiškas“ prasme. Pragmatiška ir reali teorija būtinai turi būti lanksti savo tiriamo objekto atžvilgiu.

⁸ N. Lebow išskiria idealius kultūrinius tarptautinės sistemos tipus – proto (angl. *reason*), garbės (angl. *spirit*), troškimo (angl. *appetite*) ir baimės (angl. *fear*).

galimybes stebėti ir įvertinti struktūrinius pokyčius (idealių tipų dinamiką)⁹. Tai, anot Lebowo, leidžia pateikti ne momentinį tarptautinių santykių aiškinimą. Kitaip tariant, autorius akcentuoja, jog apie tarptautinę sistemą galima pasakyti kur kas daugiau nei, pavyzdžiui, manytų Waltzas¹⁰. Taip pat Lebowas reflektuoja realistų apibrėžtos *baimės* (kaip racionalios paskatos) sampratą, ją (kaip emociją ir tarptautinės politikos struktūras griaunantį veiksnį) atskirdamas nuo kitų paskatų. Tokia *baimės* fenomeno refleksija gali būti suvokiama kaip savotiškas realizmo teorijos *falsifikavimo* projektas. Jei, pavyzdžiui, paaiškėtų, jog *baimė* nėra ar ne visada yra racionali paskata realizmo teorijai, kalbant Thomo Kuhno terminais, susidarytų *anomali* situacija. Kita vertus, *baimės* fenomeno refleksija įdomi ir vertinga siekiant geriau suvokti užsienio politikos formavimo ir įgyvendinimo procesus, kurių aiškinimui realistai padarė didelę įtaką prinesdami tiek sąvokas, tiek tyrimo logiką ir formuojamas problemas. Atsižvelgiant į visa tai toliau apžvelgiami *baimės* fenomeno tyrimai ir analizuojami *baimės*, kaip emocijos, kilimo šaltiniai.

1.1. Emocijų samprata socialinių mokslų tyrimuose

Emocijos, kaip iracionalią elgseną skatinančios paskatos, samprata tradiciškai apibrėžiama pirmajame (individo) analizės lygmenyje. Individo analizės lygmuo orientuojasi į žmogaus (pavyzdžiui, lyderio) elgseną, charakterį, asmenines savybes ir į to įtaką priimamiems ir užsienio politiką veikiantiems sprendimams. Užsienio politikos dinamika ir jos įgyvendinimas aiškinamas per individualių asmenų ar grupių sąveikos procesus. Tai tarsi bandymas išsivaduoti iš sisteminio politinių procesų aiškinimo, kuris įvykusius ar įvyksiančius procesus dažnai regi kaip neišvengiamus ir užprogramuotus¹¹. Tai keičia ir racionalios elgsenos užsienio politikoje sampratą. Struktūriniu lygmeniu (objektyvios paskatos) užsienio politika yra racionali, jei laikomasi socialinio pasaulio dėsningumų (anarchija, galia ir saugumas), tai individų analizės lygmeniu (subjektyvios paskatos) atsargiai žvelgiama į teiginį, jog užsienio politikos sprendimų priėmimas yra (gali būti) racionalus procesas. Teiginys

⁹ Lebow N. R., *A Cultural Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

¹⁰ Viena vertus, tai primena tai, ką kalbėjo Wendtas, išskyręs tris anarchijos tipus (Hobbeso, Locke ir Kanto). Tačiau tarp šių autorių esamą reikšmingų skirtumų – vienas jų yra baimės konceptualizavimas. Lebowas baimę apibrėžia kaip emociją, kuri veikiau veikia kaip tarptautinę struktūrą destabilizuojantis nei struktūrą kuriantis ir palaikantis veiksnys. Tai Lebowo konceptualizuotą baimės kultūrą atskiria tiek nuo Wendto apibrėžto Hobbeso anarchijos tipo, tiek nuo realistų tarptautinės sistemos įsivaizdavimo.

¹¹ Byman L. D., Pollack, M. K., "Let Us Now Praise Great Man", *International Security*, Vol. 25 No. 4, MIT, Spring 2001. p. 145.

argumentuojamas tuo, jog užsienio politikos srities sprendimai dažnai lemti subjektyvių gyvenimo faktorių (asmeninė patirtis, išankstinės nuostatos, įsitikinimai¹²), prieštaraujančių tradiciškai suprantamai racionalaus pasirinkimo sampratai¹³. Šios iracionalios elgsenos paskatos „pasitelkiamos“, kai, kaip teigia Georgas Sorensenas ir Robertas Jacksonas, individas nepajėgus aprobuoti ir įsisavinti visos reikšmingos informacijos¹⁴. Jerelas A. Rossatis¹⁵ teigia, jog šios subjektyvios paskatos būdingos ne vien tik individams, bet taip pat yra ideologinių nuostatų, įsitikinimų sistemų, grupinių supratimo modelių svarbi dalis. Taigi iracionalios kognityvinės ir operacinės schemas gali veikti ne tik pavieniūs individus, bet ir plačias socialines bendruomenes.

Mokslininkai pastarąjį dešimtmetį vertinantys emocijų įtaką tarptautinės politikos procesams laikosi pozicijos, jog emocijų fenomeno ontologija negali būti redukuota iki psichologijos ir fiziologijos¹⁶. Ema Hutchison ir Rolandas Bleikeris savo straipsnyje *Theorizing emotions in world politics* aptaria fundamentalų emocijų sampratos klausimą. Autoriai prieina prie išvados, jog emocijos visgi nėra vien tik individualus fenomenas. Emocijos taip pat turi aiškų socialinį krūvį, todėl emocijos reikalauja ir politinio (ne tik psichologinio ar neurologinio) teoretizavimo¹⁷. Kitaip tariant, autoriai pabrėžia, jog emocijos peržengia fiziologijos ir psichologijos ribas ir gali būti traktuojamos kaip socialinis ir normatyvinis reiškinys¹⁸. Mokslininkai teigia, jog tai, ką žmonės jaučia ir išreiškia fiziologiškai kaip emociją, yra socialinių ir kultūrinių procesų susidūrimo rezultatas¹⁹. Baimės, pykčio, pasitikėjimo, empatijos išraiška labai priklauso nuo kultūrinio konteksto, kuris emocijas visuomenei daro prasmingas ir priimtinas²⁰. Tai pagrindžia psichologo Williama Jameso darbai, pabrėžę socialinių ir kultūrinių veiksnių svarbą emocijų formavimuisi ir raiškai²¹.

Apie tai, kad emocijos yra kultūrinis fenomenas, kalbėjo nemažai moks-

¹² Rosati J. A., „The Power of Human Cognition in the Study of World Politics“, *International Studies Review*, 2(3), 2000, p. 45–79.

¹³ Rourke, J. *International Politics on the World Stage 12th edition*. New York, USA: McGraw-Hill Higher Education, 2007, p. 65–72.

¹⁴ Jackson R., Sorensen G., *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, NY:Oxford University Press, 2007, p. 235.

¹⁵ Rosati J.A., „The Power of Human Cognition in the Study of World Politics“, *International Studies Review*, 2(3), 2000.

¹⁶ Mercer J., „Feeling Like a State: Social Emotion and Identity“, *International Theory* 6(3), 2014.

¹⁷ Hutchison E., Bleiker R., „Theorizing emotions in world politics“, *International Theory*, Volume 6(3), 2014, p. 497.

¹⁸ Ten pat, p. 504.

¹⁹ Ten pat, p. 505.

²⁰ Ten pat p. 504.

²¹ James W., „What is an Emotion?“ *Mind*, Vol. 9, No. 34, Oxford University Press on behalf of the Mind Association, 1884.

lininkų²². Pavyzdžiui, Bially Mattern teigia, jog emocijos visada yra kultūrinės ir kolektyvinės²³. Khaledas Fattahas ir Karina Fierke pabrėžė, jog emocijos – tai socialiai prasmingos ekspresijos, kurios priklauso nuo vyraujančių papročių ir nusistovėjusių normų²⁴. Emocijos, argumentuoja Hutchison ir Bleiker, dalyvauja individų ir bendruomenių socializacijos procesuose²⁵. Jonathanas Merceris atkreipė dėmesį į emocijų funkciją konstruojant identitetus²⁶. Kečiuose savo darbuose autorius pastebėjo, jog kuo labiau žmonės yra susaistyti kolektyvinių įsitikinimų ir bendro identiteto, tuo labiau jie dalijasi bendromis emocijomis²⁷.

Taigi identitetas ir jo konstravimas yra terpė, kurioje emocijos tampa reikšmingos ar net vienas iš esminių komponentų²⁸, pavyzdžiui, kaltės emocija Vokietijos ir Vakarų valstybių identitetuose²⁹. Tačiau, reikia pabrėžti, kad emocijos kuriant identitetą gali būti suvoktos kaip specifinis ir kol kas nepakankamai įvertintas faktorius. Konstruktivistai kalbėdami apie identiteto konstravimą dažnai svarbiausiomis identiteto sudedamosiomis dalimis laiko kultūrą, istoriją, religiją, priklausymą aljansams ir pan. Tai statiškai kintamieji. O emocijoms, kaip specifinėms socialinėms reakcijoms ar jausminėms manifestacijoms, galinčioms sukelti visuomenėje didžiulį nepasitenkinimą, įniršį ar baimę, nėra skiriama dėmesio.

Šiame kontekste Hutchison akcentavo, jog konstruojant identitetą emocijos įgauna specifinę funkciją – jos veikia kaip savotiškas mediumas ir bendruomenės tvirtinimo priemonė, siekiant įjungti tuos narius, kurie neturi tiesioginės sąsajos su konkrečiai bendruomenei ir jos identitetui svarbiais (pavyzdžiui, istoriniais) įvykiais³⁰. Taigi emocijos dėl paties apeliavimo į jausmus

²² Pavyzdžiui, Abu-Lughod L., Lutz C. "Introduction: Emotion, Discourse, and the Politics of Everyday Life", *Language and the Politics of Emotion*, edited by Lila Abu-Lughod, and Catherine A. Lutz, 1–23. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

²³ Mattern B., "A Practice Theory of Emotion for International Relations", *International Practices*, ed. Adler E., Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

²⁴ Khaled F., Fierke K. M., "A Clash of Emotions: The Politics of Humiliation and Political Violence in the Middle East", *European Journal of International Relations* 15(1) 2009.

²⁵ Hutchison E., Bleiker R., „Theorizing emotions in world politics“, *International Theory*, Volume 6(3), 2014, p. 507.

²⁶ Mercer J., „Feeling Like a State: Social Emotion and Identity“, *International Theory* 6(3), 2014.

²⁷ Mercer J., „Emotional Beliefs“, *International Organization* 64(1), 2010.

²⁸ Pavyzdžiui, Merceris tvirtina, jog emocijos kuriant identitetą yra vienas esminių komponentų. Grupės identitetas neegzistuoja nesant emocinio krūvio. Atpažinimas be emocijų – šaltas, neutralus ir silpnas aplinkos stebėjimas, neprovokuojantis jokio veiksmo (manifestacijos). Mercer J., "Feeling Like a State: Social Emotion and Identity", *International Theory* 6(3), 2014.

²⁹ Branscombe N. R., Doosje B. (eds.). *Collective Guilt: International Perspectives*. Cambridge. Cambridge University Press, 2004.

³⁰ Hutchison E., „Trauma and the Politics of Emotions: Constituting Identity, Security and Community after the Bali Bombing“, *International Relations* 24/1, 2010.

gali tapti svarbiausia jėga, verčiančia individus ir bendruomenes tapatintis su kuo nors ar net mirti dėl ko nors. Pavyzdžiui, socialinių neramumų, revoliucijų, karų, katastrofų periodais individai ar bendruomenės gali staiga susitapatinti su iki tol svetimais, nepažįstamais identitetais arba, priešingai, išstumti iki tol *Mes* kategorijai priklaususias tapatybes.

Taigi ne tik patirtis ar atmintis, bet ir jos raiška³¹, apeliuojant į jausmus, gali veikti (teigiamai ar neigiamai, konstruktyviai ar destruktiviai) socialines bendruomenes. Kitaip tariant, emocijų fenomeno įvedimas, analizuojant socialinių struktūrų elgsenos ir identiteto dinamiką, verčia kelti papildomus klausimus: koks bendruomenėje randamų stereotipų, kolektyvinių atsiminimų, *įsitikinimų sistemų* raiškos ir manifestacijos vaidmuo identiteto konstravimo ir politikos formavimo procese.

Apibendrinant galima teigti, jog emocijos yra diskurse įsitvirtinusios, nuo istorinių, religinių, kultūrinių ir kitų socialinių veiksnių priklausančios kognityvinės - manifestacinės schemas. Šios schemas apibrėžia socialinių bendruomenių elgseną, tačiau, priešingai nei realistų koncepcijoje, generuojamos elgsenos paskatos yra subjektyvi interpretacija, apeliuojant į jausmus, o ne objektyvus kintamųjų lyginimas ir vertinimas aktualioje aplinkoje (pavyzdžiui, galios). Todėl nors pati emocinė reakcija gali būti pagrįsta, tačiau jos išlaikymas ir įtvirtinimas socialiniuose diskursuose gali lemti situaciją, jog emocija aktyvi vien dėl likusios, manifestacinių procesų palaikomos inercijos. Taip emocinės reakcijos šaltiniu tampa ne objektyvus dirgiklis, bet pati emocinė manifestacija. Tad visuomenėje kilusių pažeminimo (Paulas Saurette³²), keršto (Gadis Heimannas³³), nostalgijos (Mira Sucharova³⁴), baimės ir kt. emocijų socialinį sujungimą galima laikyti iracionaliu, nebūtinai į aplinkybes orientuotu fenomenu, jei jos tampa įprastomis diskursyvinėmis interakcijomis. Užsienio politikos tyrimų kontekste ši pristatyta emocijos sampratos logika reiškia dviem analizės lygmenimis: 1) užsienio politikos tapatybei svarbūs išorės (tarptautinės sistemos) veiksniai, kurie *aktyvina* emocijas (racionalus dirgiklis); 2) valstybės vidaus lygmeniu emocijos tampa *manifestaciniu kodu*, palaikančių tolesnį emocijos vyravimą (neracionalus diskursas). Taigi ne pati

³¹ Tai veikia politikai, institucijos, medijos. Brentas Sasley analizuoja kaip emocijos konverguojasi tokiose plačiose bendruomenėse kaip valstybė. Brent S., "Affective Attachments and Foreign Policy: Israel and the 1993 Oslo Accords", *European Journal of International Relations* 16(4), 2010.

³² Sautrette P., "You Dissin Me? Humiliation and post 9/11 Global Politics", *Review of International Studies* (2006), 32, 495–522.

³³ Heimann G., Löwenheim O., „Revenge in International Politics“, *Security Studies*, Volume 17, Issue 4, 2008.

³⁴ Sucharov M., „Imagining ourselves then and now: nostalgia and Canadian multiculturalism“, *Journal of International Relations and Development* (2013) 16, 539–565.

emocinė reakcija, bet jos *įdiskursinimas* ar *įtapatybinimas*, nereaguojant į išorės dirgiklius ar aktualią aplinką, gali būti suvoktas kaip neracionalus procesas.

1.2. Destrukcinė baimės emocijos samprata

Baimės emocija – viena svarbiausių žmogaus elgsenoje atpažįstamų emocijų. Ją galima suvokti įvairiai. Kai kuriais atvejais baimės prigimtis suvokiama kaip biologinė. Pavyzdžiui, teigiama, jog žmogus natūraliai bijo greitai artėjančių objektų. Tačiau laboratoriniai tyrimai rodo, jog baimė gali būti ir įgyta³⁵. Baimės emocija gali būti ir socialinių struktūrų reiškinys, t. y. kolektyvinė emocija. Pavyzdžiui, baimė, kaip visuomenėje kylanti emocija, atsiranda dėl nesaugumo, dėl šiuolaikinio gyvenimo būdo (angl. *insecurity with modern living*), gyvenimo kokybės (angl. *quality of life*), netvarkos suvokimo (angl. *perception of disorder*) arba tiesiog reiškiasi kaip miestietiškas nerimas (angl. *urban unease*)³⁶.

Priešingai nei neorealistai, baimę suvokę kaip objektyvią reakciją į struktūrinius pokyčius, Ulrichas Beckas socialinį-kultūrinį baimės fenomeną pateikia akcentuodamas, jog baimė kyla dėl konkrečios visuomenės subjektyvaus struktūros principo. Ją autorius įvardijo *rizikos visuomene*³⁷. Beckas pažymi, jog laiko ir erdvės mobilumas naujasis rizikas (branduolinė, ekologinė, cheminė, genų inžinerijos) padarė laiko ir erdvės neapibrėžtas, todėl sunku jas visuomenei paaiškinti pagal kaltės ir priežastingumo ar atsakomybės principus. Kitaip tariant, Beckas kalba apie visuomenėje atsirandančias grėsmes ir baimes vien dėl visuomenės struktūros ir joje esančių *kultūrinių filtrų*, kurie veikia ir formuoja mūsų suvokimą, pobūdžio³⁸. Apeliuodamas į panašius argumentus Corey Robinas kalba apie politinę baimę, kylančią dėl visuomenėje atsirandančio kolektyvinio nerimo dėl savo gerovės, kurią sugriauti gali, pavyzdžiui, terorizmas, nusikalstamumas, visuomenės moralinių nuostatų irimas³⁹.

³⁵ Įgytos baimės pavyzdys gali būti J. B. Watsonas klasikinis sąlygojimo eksperimentas su dar metų neturinčiu berniuku. Pirmame etape berniukas nebijojo baltos žiurkės, balto triušio ir kitų baltų objektų. J. B. Watsonas kaskart pasirodžius baltai žiurkei šalia vaiko sukeldavo gąsdinantį triukšmą trenksmu. Po kiek laiko berniukas tik pamatęs baltą žiurkę krūptelėdavo imdavo verkti. Tokiu būdu mokslininkas pademonstravo, kaip atsiranda iki tol neegzistavusi baimė.

³⁶ Insecurities in European Cities. Crime-Related Fears Within the Context of New Anxieties and Community-Based Crime Prevention, <<http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/100124091EN6.pdf>>, [žiūrėta 2015-09-02].

³⁷ Beck U., *Risk Society. Towards a New Modernity*, London: Sage Publications, 1992.

³⁸ Beck U., *World at Risk*, Cambridge: Polity Press, 2008.

³⁹ Corey R., *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford: Oxford University Press, 2004.

Barry Glassneris⁴⁰ ir Holgeris Molderis⁴¹ tokį baimės išvirtinimą socialiniame gyvenime vadina *baimės kultūra* (angl. *the Culture of Fear*), kuri, anot autorių, turi didelę įtaką visuomenėje priimamiems sprendimams. Molderis pažymi, jog *baimės kultūroje* baimės emocija yra vyraujanti dėl nuolatinio neišvengiamos grėsmės, pasireiškiančios kaip valstybės (valstybės visuomenių, lyderių) nerimo, neužtikrintinumo, nestabilumo, pojūčio. Tai valstybes skatina į įvykius reaguoti sentimentaliai, emocinaliai, o ne pragmatiškai. Jei šis emocinis baimės krūvis išvirtina tarptautinėje sistemoje – suvokiamų grėsmių laukas ir mastas gali labai išsiplėsti ir tapti tiesiog kultūriniu elementu. Kitaip tariant, baimė tampa ne tiek reakcija į konkrečią (objektyvią) grėsmę, kiek pačios socialinės struktūros suvokimo aparato dalimi (baimė tampa nepriklausoma nuo aplinkos). Tai iš dalies atitinka Davydo Campbello pristatytą pavojaus, kaip interpretacijos, o ne būtino ir neišvengiamo reagavimo į konkrečią problemą, fenomeną⁴².

Tai įvertinus svarbu atkreipti dėmesį, jog reikia atsargiai žiūrėti į teiginį, kad *baimės kultūra* yra labai glaudžiai susijusi su anarchijos samprata, kuri pristatyta realistų darbuose. Straipsnio autorius manymu, teiginys, jog baimės vyravimas (arba tiesiog *baimės kultūros* vyravimas) yra būdingas *anarchijai*, ne tik netikslus, bet euristine prasme nepatogus. Sakydami, jog baimė yra anarchijos pasekmė, mes, viena vertus, per daug supaprastiname tai, kas yra ir kaip veikia anarchija, kita vertus, *emocionalizuojame* pačią anarchijos sąvoką. Šiame straipsnyje teigiama, jog anarchijoje *baimės kultūra* nebūtinai turi būti anarchijos pasekmė. Anarchija – tai struktūra, kurioje *baimės kultūra* susiklosto ir vyrauja kaip specifinė *įsitikinimų sistema* dėl kitų nuo pačios anarchijos logikos nepriklausomų priežasčių. Iš dalies anarchijos sąvokos *emocionalizaciją* pastebėjo B. Buzanas, teigęs, jog valdžios nebuvimas anarchinėje sistemoje yra vertinamas neigiamai. Visai kaip skurdas ar ligos, kurie apibrėžiami taip pat kaip trūkumas tam tikrų normalių savybių. Kitaip tariant, anarchija suprantama žodžio *chaosas*, *netvarka* prasme. Tokia asociacija pirmiausia suformuota į tarptautinių santykių teoriją integravus *Hobbeso anarchijos* vaizdinį. Tai, anot Barry Buzano, klaidingas žodžio apibrėžimas, nes nepadedą suprasti

⁴⁰ Glassner B., *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*, New York: Basic Books, 1999; Engin F. Isin, "The Neurotic Citizen," *Citizenship Studies* 8, no. 3, 2004; Konty M., Duell B., Joireman J., "Scared Selfish: A Culture of Fear's Values in the Age of Terrorism," *The American Sociologist* 35, no. 2, 2004; Rothe D., Muzzatti S., "Enemies Everywhere: Terrorism, Moral Panic, and U.S. Civil Society," *Critical Criminology* 12, no. 3, 2004.

⁴¹ Molder H., „Culture of Fear and Status Conflict in Estonia – Russia Relationship“, *Paper for ECPR Joint Sessions in Mainz*, 2013.

⁴² Campbell D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press, 1992.

tai, kaip veikia tarptautinė sistema⁴³.

Buzanas anarchiją siūlo suvokti tiesiog centrinės valdžios nebuvimo prasme, o pačią sąvoką vertinti kaip saugumo problemos formos, bet ne pačios problemos apibūdinimą. Kitaip tariant, saugumo siekio kontekste anarchijos eliminacija nėra nei būtina, nei tuo labiau pageidautina problemos sprendimo dalis. Anarchija yra tiesiog sistema, kuri nebūtinai turi būti konfliktiška⁴⁴. Panašią anarchijos sąvoką pateikia Wendtas teigdamas, jog „anarchijos logikos“ *per se* nėra apskritai. Anarchija veikiau paaiškina tai, ko nėra (valdžios), o ne tai, kokia konkrečiai yra tarptautinė struktūra. Anarchija – tai tuščias modelis, kuriam prasmę suteikia žmonių, gyvenančių jos sąlygomis, nusiteikimai ir įsivaizdavimai⁴⁵.

Tokia logika veda prie išvados, jog anarchijos pobūdis gali būti labai įvairių formų, kaip teigia Buzanas, – nuo idealios arenos atvirai kovai dėl galios (nebrandi anarchija) iki erdvės, palaikančios įvairovę ir dalyvių saugumą (brandi anarchija)⁴⁶. Wendtas anarchijos tipų (*Hobbeso*, *Locke* ir *Kanto*) klasifikaciją pateikia aiškindamas skirtingų idėjų pasiskirstymo ir jų internalizavimo atvejus. Esant *Hobbeso anarchijos* kultūrai, socialinėje struktūroje vyraus kolektyvinis įsivaizdavimas, jog *Kitas* yra priešas, tad valstybės projektuodamos užsienio politiką orientuosios į blogiausią variantą (*blogiausio atvejo* teorija), todėl valstybės priešiškus *Kitus* bus linkusios sunaikinti arba užkariauti. *Locke kultūroje* – vyraus rungtyniavimo kolektyvinis įsivaizdavimas, paremtas suvereniteto instituto pripažinimu ir principu „gyvenk ir leisk gyventi *Kitam*“. *Kanto kultūra*, anot A. Wendto, kyla iš įsitikinimo, jog *Kitų* ketinimai taip pat yra taikūs. Visas šias autoriaus išskirtas anarchijos kultūras galima traktuoti kaip valstybių socialinių, psichologinių tarpusavio santykių tipus, galinčius formuoti savarankiškas logikas turinčias sistemas. Nors šiuo požiūriu visos pristatytos kultūros yra įsivaizdavimai ir psichologiniai tarpusavio santykiai – *Hobbeso anarchijoje* dėl subjektų saviizoliacijos⁴⁷ ir anarchijos vaizdinio reiškimo uždaru valstybės lygmeniu, vyraus baimės prisodrinta *įsitikinimų sistema* – „nainkink arba būsi sunaikintas“. Kitaip tariant, *Hobbeso anarchija* dėl savo formos (anarchijos įsivaizdavimo konstravimas vyksta mažai ar išvis nesąveikaujant su aplinka) ir dėl turinio (subjektų santykiai paremti konfliktu ir vienas kito

⁴³ Buzan B., *Žmonės, valstybės ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*, Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 196.

⁴⁴ Ten pat, p. 56.

⁴⁵ Wendt A., *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas. 2005, p. 328.

⁴⁶ Buzan B., *Žmonės, valstybės ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo*, Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 233.

⁴⁷ Subjektui save izolavus nuo aplinkos (nuo tarptautinės sistemos *Kitų*) padidėja tikimybė, jog aplinką jis reflektuos pagal subjektyvias, nuo išorinės informacijos atsietas, schemas.

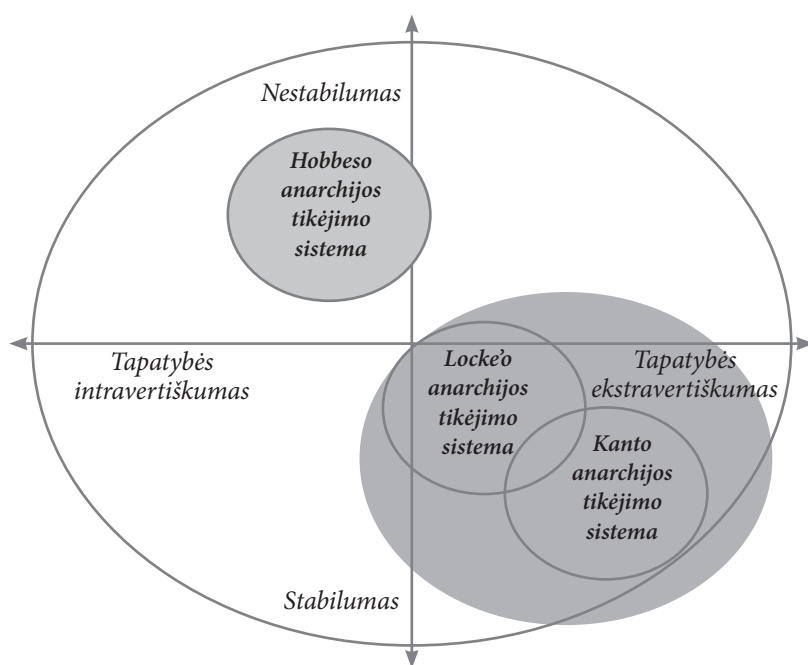
neigimu, o ne bendradarbiavimu) skiriasi nuo Locke ir Kanto anarchijų, todėl gali būti laikoma kaip visai kito tipo reiškiny.

Šių anarchijos kultūrų (ypač *Hobbeso anarchijos* skirtumo nuo *Locke* ir *Kanto anarchijų*) susiklosčiusius skirtumus būtų galima paaiškinti kaip anarchijos kultūrai būdingo struktūros subjektų tapatybinio atvirumo lygio priežastį. Teoriškai galima visus tapatumus įsivaizduoti atvirumo ir uždarumo tiesėje. Kuo tapatybė uždaresnė, tuo jos tapatybinis kodas mažiau priklausomas nuo kitų tapatumų ir tuo mažiau toks tapatumas yra paveikus išorės procesams. Ribiniu (maksimaliu) tapatybinio uždarumo atveju turėtų būti iš esmės neigiama bet kokia kitokios tapatybės (taigi ir pačios tapatybės kaip tokios) egzistavimo galimybė. O kuo tapatybė atviresnė, tuo ji paveikesnė išorės pokyčiams ir tuo jos tapatybinis kodas labiau priklausomas nuo kitų tapatumų. Ribiniu (maksimaliu) tapatybinio atvirumo atveju tapatumas taip pat išnyksta (nes nebėra skirtumo tarp *Aš* ir *Kitas*), tačiau pats tapatybės nykimo procesas, priešingai nei tai vyktų per tapatybinį uždarumą, yra pozityvus *Kitus* įtraukiant, o ne negatyvus *Kitus* neigiant ar naikinant. Taigi, suvokiant, jog kiekviena tapatybė turi skirtingą polinkį į uždarumą ar atvirumą (ir realiai niekada nesusiklosto minėtų ribinių atvejų pagrindu), prasminga tapatumą skirstyti į ekstravertišką ir intravertišką tapatumą.

Šią elementarią seką svarstant hipotetiniu lygmeniu nesunkiai prieisiame prie išvados, jog idealus uždaro tapatumo tipas bus kur kas stabilesnis nei idealus atviro tapatumo tipas. Idealiu, visiškai intravertiškos tapatybės atveju tapatybė bus pastovi, atspari tapatybiniam šokams⁴⁸, kurie gali suardyti socialinius tapatybinius junginius. Tačiau toks stabilumas įmanomas tik ribiniu tapatybės uždarumo (kai kitos tapatybės jau nebeegzistuoja) atveju. Tapatybinis uždarumas struktūroje, kurioje egzistuoja kiti tapatybiniai subjektai, visada jaus didesnę trintį ir išorinį spaudimą nei ekstravertiško tipo tapatumai, galintys tiek greičiau prisitaikyti prie kintančių sąlygų, tiek galimas tapatybines trintis neutralizuoti per tapatybių integraciją. Galima teigti, jog būtent tai yra viena esminių priežasčių, kodėl Hobbeso anarchija, paremta tapatybinio *intravertiškumu*, yra konfliktiška (todėl nestabili), o Locke ir Kanto anarchija, nors ir skirtingais lygiais, tačiau paremtos tapatybinio *ekstravertiškumu*, yra taikios ir struktūriniu atžvilgiu stabilios struktūros (žiūrėti 1 pav.). Taip pat galima teigti, jog tapatybės vieta atvirtumo ir uždarumo tiesėje tiesiogiai siesis su tuo, kokią ir kaip tapatybinis subjektas jaus baimę. Pavyzdžiui, Locke ir Kanto

⁴⁸ Tapatybinį šoką galima suvokti kaip procesą, kurio metu per trumpą laikotarpį vienos tapatybinės konstrukcijos atmetamos ir keičiamos kitomis. Pavyzdžiui, Baltijos valstybėms atkūrus nepriklausomybę prasidėjo sparti šalių tapatybių orientacija į iki tol svetimą, individualistinėmis ir Vakarų demokratinėmis vertybėmis paremtą sistemą.

anarchijose baimė dėl tapatybinio *ekstravertiškumo* turėtų būti tiesiogiai priklausoma nuo išorės veiksnių. O Hobbeso anarchijoje baimė kils ir bus palaiškoma išimtinai vidinių veiksnių, todėl savo forma ir turiniu kokybiškai skirsis nuo ankstesnių dviejų tipų (kokybiniai baimės skirtumai intravertiškų ir ekstravertiškų tapatumų pavyzdžiuose aptariamai antrojoje dalyje). Taigi jei baimė gali būti racionali (kaip reakcija į objektyvią tikrovę) *ekstravertiškose* Locke ir Kanto anarchijų tipuose, *intravertiškoje* Hobbeso anarchijoje ji veikiau gimsta ir formuojasi kaip emocija subjekto viduje, todėl turėtų būti traktuojama kaip iracionalus fenomenas. Tai iš esmės yra vienas svarbiausių baimės emociją bei tapatybę siejančių veiksnių.

1 pav. Anarchijos kultūrinių tipų konstravimo žemėlapis

Tai pastebi Lebowas, savo tarptautinių santykių teorijoje baimę charakterizavęs kaip emociją (iracionalų veiksnių, bet ne kaip fundamentalią žmonių paskatą), trikdančią tarptautinių sistemų nusistovėjusias kultūros (pavyzdžiui, *garbės, troškimo, proto*) principų struktūras. Taigi baimės kultūros iširtinimas socialinėse struktūrose gali suardyti nusistovėjusias (Wendto terminais kalbant, internalizuotas) kultūrinės praktikas. Kitaip tariant, jei anarchija gali turėti rungtyniavimo ar draugiškumo kultūros struktūrą, tai baimė paremtos anarchijos kultūros tipo nėra, nes baimės vyravimas anarchinėje sistemoje yra

veikiau sutrikdytos, suardytos sistemos pavyzdys, kai intravertiški tapatumai kuria savarankiškas, tarpusavyje nederančias tarptautinės struktūros suvokimo variacijas. Dėl to tarptautinės struktūros (kaip aiškaus subjektų sąveikos mechanizmo) iš esmės nėra.

Lebowas aiškina, jog *baimės visuomenėje* (pavyzdžiui, priešingai nei garbės visuomenėje) nei tikslai, nei priemonės nėra paremti kokiomis nors normomis. Kita vertus, pati baimė gali būti vyravusių sistemų ir hierarchijų kaitos priežastis (sistemos kliuvinys). Pavyzdžiui, skirtingų tipų anarchijos kultūrose baimė gali reikštis skirtingai: *garbės* visuomenėse sistemos irimą gali paskatinti statuso netekimo baimė, *troškimo* visuomenėse grėsmingas transformacijas sukelti gali atsiradusi baimė, paremta klasine įtampa⁴⁹. Taigi dėl savo destruktinio pobūdžio baimė skiriasi nuo kitų idealių tipų, kuriuos kaip anarchijos prototipus pristatė Lebowas (garbės, troškimų ir proto kultūra) ir Wendtas (Locke'o ir Kanto anarchija).

Tokios tvarką ardančios emocijos, neparemtos kokiomis nors pozityviomis normomis⁵⁰, vyravimas diskursuose gali reikšmingai paveikti tarptautinės sistemos subjektų konfliktų priežastis, formas ir baigtis. Vienas svarbiausių šiuolaikinės konflikto teorijos kūrėjų Lewis Alfredas Coseris išskyrė *nerealaus konflikto*⁵¹ sąvoką, kuri, anot autoriaus, nurodo, jog kai kuriais atvejais konfliktai kyla iš agresyvių individo impulsų, todėl konflikte svarbūs tampa ne *realūs interesai*, bet pati emocinė raiška. Kitaip tariant, individo konfliktiškas elgesys yra nukreiptas ne į konkretaus rezultato siekį, bet pačią agresyvią veiklą, tampančią individų emocine iškrova⁵². Tad kuo stipresnės konfliktuojančių pusių emocijos – tuo stipresnis konfliktas ir sunkiau nustatomos ir išsprendžiamos realios konflikto priežastys. Ši Coserio patvirtinta hipotezė tarsi patvirtintų baimės kultūros, kurios dominantė yra baimės emocija, destruktinį pobūdį ir tai, jog baimės emocijos vyravimo atveju pati kultūra (o ne objektyvus, savarankiškas baimės šatinis) tampa visuomenės (ir politikų) baimių priežastimi. Esant tokioms aplinkybėms konflikto pusių suartėjimas yra sunkiai tikėtinas ar net neįmanomas.

Žvelgiant iš konstruktyvistinės perspektyvos, baimė (kaip emocija) taip pat gali būti traktuojama kaip tarptautinės sistemos kliuvinys (*makro*

⁴⁹ Lebow N. R., *A Cultural Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 27.

⁵⁰ Pozityviomis normomis, pavyzdžiui, paremtos ekstravertiškos, aplinkos procesus atliepiančios ir *Save tarp Kitų* matančios tapatybės.

⁵¹ Realus konfliktas suprantamas kaip priemonė, padedanti siekti užsibrėžtų rezultatų. Svarbiausias konflikto siekis yra konflikto pusių suartėjimas.

⁵² Coser Lewis A., *Social Conflict and the Theory of Social Change: Violence and Social Structure, Science and Psychoanalysis*, ed. Mascerman J., Vol.7, New York, 1963, p. 34.

lygiu), nors ir turintis stabilumo ir tvarumo palaikymo funkciją *mikro* (valstybės vidaus) lygiu. Pavyzdžiui, baimė gali vienyti tautą (ypač eskaluojant ją viešajame diskurse) nacionalinės grėsmės akivaizdoje. Tai susiję su tuo, jog pats bendruomenės formavimas gali būti suvokiamas kaip sociopsichologinių paskatų stumiamas aktas, kuriame vyraus baimė, jog grupei nepriklausantys *Kiti* gali ar ketina pakenkti grupės nariams⁵³. Šiuo būdu baimė gali būti paskata aiškiau, tvirčiau ir greičiau apibrėžti kolektyvinį tapatumą. Tačiau kartu toks baimės dominavimas identiteto naratyve programuoja nestabilumą ir iracionalią subjektų sąveiką tarptautiniu lygmeniu, kuriame intravertiškumu ir baime paremti tapatumai sąlygos baime paremtos sistemos atsiradimą. Neatsitiktinai Lebowas pastebi, jog politinėje ir psichologinėje literatūroje *Kito* suvokimas yra labiau *ideologinis* (šiam darbe *ideologinis* atitiktų teiginį, jog toks pavaizdavimas formuojamas subjektyviai valstybės viduje) nei realus pavaizdavimas⁵⁴. Nors baimės paskata gali skatinti bendradarbiavimą, tačiau šis bendradarbiavimas, tikėtina, truks tik tiek, kiek ir pati grėsmė, dėl kurios kooperuojamasi. Todėl baime paremtą kultūrą Lebowas pristato kaip spąstus, į kuriuos lengva patekti, bet sunku iš jų išstrūkti⁵⁵.

Taigi baimės emocijos vyravimas (baimės kultūros realizacija) tarptautinių santykių kultūroje didina tarptautinės sistemos nestabilumą, jos sudėtinių dalių (valstybių) konfliktiškumą, nepasitikėjimą, nerimą, skirties tarp *Aš* ir *Kitas* didėjimą. Kitaip tariant, baimės kultūroje, kai emociniai motyvai trikdo racionalaus situacijos vertinimo ir sprendimo galimybes, išauga tarptautinės sistemos poliarizacijos ir destabilizacijos tikimybė⁵⁶. Šia prasme baimės kultūra koreliuoja su *moralinės panikos*⁵⁷, *identiteto dilemos*⁵⁸ ir *saugumo dilemos*⁵⁹ konceptais, nurodančiais situacijas, kada racionalus sprendimas dėl susidariusios situacijos yra sunkiai pasiekiamas.

⁵³ Rousseau D. L., Garcia-Retameo R., „Identity, Power, and Threat Perception. A CrossNational Experimental Survey“, *Journal of Conflict Resolution*, 4 (51), 2007, p. 744–771.

⁵⁴ Lebow N. R., *A Cultural Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 488.

⁵⁵ Ten pat, p. 92.

⁵⁶ Molderis tokios kultūros vyravimo pavyzdžiu laiko situaciją po Pirmojo pasaulinio karo, kada baimės kultūrą propagavusios ir baimės kultūrą tarptautinėje sistemoje įtvirtinusios revizionistinės Sovietų Sąjungos, nacistinės Vokietijos ir fašistinės Italijos galios pasaulį įvėlė į Antrąjį pasaulinį karą. Molder H., „Culture of Fear and Status Conflict in Estonia – Russia Relationship“, *Paper for ECPR Joint Sessions in Mainz*, 2013.

⁵⁷ Cohen S., *Folk Devils and Moral Panics: the Creation of the Mods and Rockers*. London: Routledge, 2002.

⁵⁸ Molder H., „Culture of Fear and Status Conflict in Estonia – Russia Relationship“, *Paper for ECPR Joint Sessions in Mainz*, 2013, p. 17.

⁵⁹ Baimės kultūrai būdinga klasikinė saugumo dilema – vieno saugumas reiškia kito nesaugumą. Saugumo dilemą gali sukelti ar paskatinti šie veiksniai: 1) santykių saugumo aplinkoje stoka, 2) išaugęs tarpusavio nepasitikėjimas, 3) neveikiančios arba blogai veikiančios dialogo institucijos.

Apibendrinant baimės emocija darbe suvokiama ne vien kaip bijojimas ar (realistinė prasme) kaip natūrali anarchijos išvestinė, bet kaip kultūrinis kliuvinys atlikti racionalius veiksmus. Baimės emocija dėl savo intravertiško pobūdžio nėra logiška reakcija į tarptautinę sistemą, todėl baimės emocija veikia ypač jėga, kuri griauja tarptautinę sistemą, o įsivyravimui gali tada, kai sistema yra nestabili ar, pavyzdžiui, besikeičianti. Taigi baimės apibrėžties kildinimas vien tik iš anarchijos, kaip chaoso, yra neproduktyvus euristine prasme, nes pati baimė gali veikti kaip struktūras destabilizuojantis veiksnys kooperatyvinių sistemų kultūriniuose diskursuose, ir nebūti vyraujanti ar esminė stabiliose, tačiau neintegruotose sistemose. Kitaip tariant, šioje sampratoje, anarchija nėra grėsmės, taigi ir baimės, priešastis, baimė – tai kliuvinys anarchinei tarptautinei sistemai veikti brandžiai (Buzanas) ar pagal kokią nors aiškia logiką (Wendtas, Lebowas).

2. Grėsmės, kaip baimės priešastis, suvokimo sampratos

Apibrėžus baimės emocijos sąvoką ir *baimės kultūros* (baimės emocijos vyravimą) poveikį socialinėms struktūroms toliau reikia charakterizuoti baimės kilimo priešastis. Atsižvelgiant į pateiktą samprotavimą, logiška baimę traktuoti kaip reakciją į kilusios grėsmės suvokimą. Toliau darbe, integravus realistų, liberalų, konstruktyvistų ir pirmojo analizės lygmens nuostatas, paremtas užsienio politikos tyrimų koncepcijomis, pristatomos kilusios grėsmės suvokimo teorinės sampratos: grėsmė kaip *galios asimetrijos* pasekmė, grėsmė kaip *identiteto asimetrijos* pasekmė ir grėsmė kaip *įsitikinimų sistemos* lemta pasekmė. Būtina pažymėti, jog pateikiamos grėsmės suvokimo sampratos darbe traktuojamos kaip skirtingos, viena kita keičiančios ir tarpusavyje susipynusios grėsmės priešasčių įsivaizdavimo suvokimo schemas (idealūs tipai). Taigi nė vienas iš pristatomų modelių nėra traktuojamas kaip generalinė grėsmės suvokimo teorija. Veikia visų šių sampratų pasitelkimas sudaro galimybes kompleksiskai analizuoti baimės veiksnio įtaką užsienio politikos formavimui ir įgyvendinimui. Svarbu pabrėžti, kad pateiktos baimės suvokimo sampratos yra pristatomos kaip socialiniai įsivaizdavimai, tarpusavyje besiskiriantys tapatybės ekstravertiškumo ir intravertiškumo lygiu ar skirtingu grėsminamo socialinio fenomeno (galios, identiteto) pasirinkimu. *Visa tai* neleidžia pristatytų tipų (galios ir identitetų asimetrijų ir įsitikinimų sistemos) traktuoti kaip tiesiog truputį švelnesnių liberalų, realistų ar konstruktyvistų, realybę gebančių suspausti į vieną pažintinę schemą, teiginių.

2.1. Galios asimetrija

Grėsmės suvokimas, paremtas galios asimetrija, iš dalies sutampa su tarptautinių santykių realistų požiūriu į grėsmės ir baimės priežastis. Šioje tarptautinės politikos aiškinimo perspektyvoje svarbiausias grėsmės ir baimės šaltinis yra galios asimetrijos anarchinėje tarptautinių santykių sistemoje susiklostymas ir didėjimas. Pavyzdžiui, jau Thucydide darė išvadą, jog Atėnų ir Spartos karo priežastis buvo galios asimetrija tarp dviejų polių ir tos asimetrijos didėjimas. Kitaip tariant, bet koks kito tarptautinės sistemos subjekto galios įgijimas yra potencialiai grėsmingas ir pavojingas. Tai, anot realistų, diskusijų nekelianti tezė. Anot realistinio požiūrio į politiką pionierių Machiavellio ir Hobbeso, žmogus ar valstybė visada turi turėti nuolatinę siekį įgyti ir plėtoti galią. Tai anarchijos programuojamas rezultatas.

Šiuos teiginius Waltzas integravo į savo mokslinę tarptautinių santykių teoriją. Waltzas teigia, jog grėsmė yra galios asimetrijos funkcija. Jei, pavyzdžiui, valstybė X turi daugiau galios nei valstybė Y, tai X baimė yra pagrįsta, nes niekas anarchinėje sistemoje Y negali sulaikyti nuo jėgos panaudojimo prieš X. Taigi atpažinti ir suvokti grėsmę remiantis Waltzo neorealistine tradicija nėra labai sudėtinga: jei nesunkiai įmanoma išmatuoti galios asimetriją tarp sistemos subjektų, tai suprasti, ar grėsmė yra ar ne, bus taip pat paprasta⁶⁰. Trumpai tariant, pakanka įvertinti ir palyginti karinius, ekonominius, politinius, geografinius, demografinius kriterijus. Pavyzdžiui, kaimyninė valstybė X, palyginti su valstybe Y, disponuoja didesniais kariniais, ekonominiais, demografiniais resursais ir turi didelę arba didėjančią politinę įtaką. Tokia situacija natūraliai valstybę Y verčia galios asimetriją vertinti kaip grėsmingą. Jei valstybė Y tai ignoruos, tai, kaip jau minėta, rizikuos būti nubausta sisteminės logikos (nukariauta, aneksuota ir pan.). Todėl nepaisant to, ar valstybė yra demokratiška, ar autokratiška, katalikiška ar musulmoniška, kapitalistinė ar komunistinė, kiekviena valstybė galios asimetrijos situacijai susiklosčius jaus grėsmę ir sieks atsispirti didesnę galią turinčiai ar tiesiog galią įgyjančiai valstybei. Taigi baimė, kuri kils kaip reakcija į grėsmę, kilusią dėl galios asimetrijos, bus nulemta iš esmės materialių faktorių (didesnės karinės galios, stipresnės ar sparčiau augančios ekonomikos ir pan.). Tai reikštų, jog baimė yra racionali reakcija. Jei tarptautinės sistemos logika tokia, kaip ją pristato Waltzas, tai bijoti (stipresnio ar stiprėjančio kito subjekto) reiškia elgtis racionaliai, atsargiai, adekvačiai esamomis sąlygomis.

Tačiau realistinėje tarptautinių santykių perspektyvoje ne visiškai suta-

⁶⁰ Waltz K., *Theory of International Politics*, New York: Random House, 1979.

riama, kodėl kyla grėsmė. Stephenas Waltas – vienas iš teoretikų, reflektavusių Waltzo grėsmės vertinimo logiką. Pagal Waltą grėsmė – tai 1) karinės galios, 2) geografinio artumo, 3) ofensyvinio pajėgumo ir 4) agresyvių intencijų funkcija⁶¹. Tai svarbus indėlis aiškinant grėsmės genezę, nes parodo, jog valstybės veikia balansuoja prieš grėsmę, o ne prieš galią. Pavyzdžiui, Kanada po Antrojo pasaulinio karo nebalansavo prieš savo didžiąją kaimynę JAV, nes nemanė, jog amerikiečiai prieš juos turi agresyvių intencijų (t. y. JAV ir Kanados santykiuose nebuvo ketvirtojo grėsmės veiksnio). Šie veiksniai, nors ir išlaiko grėsmės supratimą, kaip galios asimetrijos atpažinimo principą, šiek tiek atpalaiduoja nuo griežto struktūrinio mąstymo ir verčia gilintis į valstybės, biurokratijos ir individo analizės lygmenis. Taigi Walto teiginiai leidžia suabejoti Waltzo argumentu, jog visos valstybės iš esmės vienodos, todėl *grėsmės* ir *baimės* priežastys išvien materialios. Pavyzdžiui, agresyvios intencijos gali būti susijusios su religija, režimo tipu, valstybės sprendimų priėmimo struktūra, statusu ekonominėje sistemoje.

Reikia pabrėžti, jog grėsmės suvokimas per *galios asimetriją* nebūtinai turi būti suprantamas kaip realistų logikos pripažinimas ar jos atkartojimas. Realistų teiginiai baimės kaip *galios asimetrijos* sampratai veikia svarbūs kaip baimės objekto (galios asimetrijos), bet ne kaip baimės ontologijos (valstybių agresyvumas ir savanaudiškumas įgimtas) orientyrai⁶². Taigi jei galios asimetrijos veiksnys nebus suvokiamas kaip tarptautinės struktūros *perpetuum mobile*, tai galios vertinimas, priklausomai nuo situacijos, bus tiesiog natūrali ir net racionali reakcija į aplinką. Tačiau jei galios asimetrijos principas nepriklausomai nuo aplinkos ir jos pokyčių dominuoja ar net tampa identiteto dalimi – galima kalbėti apie galios asimetrijos metodą kaip *įsitikinimų sistemą*. Kitaip tariant, *galios asimetrijos* samprata nurodo, jog grėsmė ir baimė yra dinamiška dėl orientacijos į baimės objekto elgseną (galios ir jos panaudojimo

⁶¹ Walt S., *The Origins of Alliances*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1987.

⁶² Toks baimės objekto ir baimės prigimties atskyrimas yra gana problematiškas, nes realistinėje teorijoje abu šie baimės suvokimo aspektai yra glaudžiai susiję. Anot realistų, baimės asimetrija nieko nereikštų, jei valstybės tikėtų taikia kitų valstybių prigimtimi. Tačiau toks baimės ontologijos ir baimės objekto supynimas yra pavojingas, nes tokiu atveju visos galingos valstybės turi būti traktuojamos kaip pavojingos, baimę keliančios valstybės (pavyzdžiui, Morgenthau, Waltzo naratyvai). Galima manyti, jog Walto sampratoje baimės prigimties ir baimės objekto sąryšio intensyvumas yra kur kas laisvesnis, todėl tik dalis galingų valstybių (atitinkančių geografijos, galios ir agresijos realizacijos parametrus) yra traktuojamos pavojingomis ir baimę keliančiomis. Darbe pristatomame *galios asimetrijos* modelyje anarchijos, grėsmės ir baimės ontologija nėra pozityvistinė. Agresyvumas nėra suvokiamas kaip valstybės prigimties bruožas, o anarchija yra tiesiog socialinė konstrukcija. Todėl didesnę ar didėjančią galią įgyjantis subjektas dėl galimybės panaudoti galią, bet ne dėl to, jog jis iš prigimties instinktyviai norėtų tą galią panaudoti (arba dėl to, jog anarchija kažkaip verstų tą galią panaudoti), bus traktuojamas kaip grėsmę keliantis subjektas. Tad *galios asimetrijos* modelis suponuoja, jog ne visos valstybės yra vienodos – potencialios agresorės. Kitaip tariant baimė tai veikia dinamiškas procesas, bet ne tapatybėje įsitvirtinęs pasyvus elementas.

generavimą ir iš dalies Walto aprašytą grėsmės balansavimą), o ne į jo prigimtį. Tai susiję ir su tuo, jog *galios asimetrijos* modelyje analizuojamas subjektas turės į ekstravertiškumą linkusį tapatumą, kai realistų (ypač klasikinių ir iš dalies Waltz) pristatomos valstybės šiame kontekste dažniau labiau atitiktų intravertiško tapatybinio tipo veikėjus. Taigi galios asimetrijos logika suvokiama grėsmė gali net prieštarauti kai kuriems realistams, kurie kitas valstybes matydami kaip priešus iš prigimties, labiau atitiktų šiame darbe pristatomos *įsitikinimų sistemos*, o ne *galių asimetrijos* struktūrinius aspektus.

2.2. Identiteto asimetrija

Grėsmės suvokimas per identitetų asimetriją paremtas liberalų ir konstruktyvistų socialinės realybės įsivaizdavimu. Jei *galios asimetrijos* sampratoje socialinis pasaulis iš dalies yra stabilus (aktyvus ir dinamiškas galios persiskirstymas – grėsmės šaltinis), turintis maždaug aiškius dėsningumus (suvereniteto išsaugojimo, santykinės galios ir santykinio saugumo principai), tai *identitetų asimetrijos* samprata nurodo į kur kas aktyvesnę, tapatybės kaitos dinamika pagrįstą socialinę ir vertybių erdvę. Tai atitinkamai keičia ir tai, kaip suvokiama grėsmės ir baimės prigimtis.

Liberalų grėsmės suvokimas susijęs su, pasikėsiniu į egzistuojančios, vakarietiškomis vertybėmis (laisva rinka, demokratija, žmogaus teisės) paremtą tvarką. Kitaip tariant, pagal šią sampratą grėsmė kyla dėl bandymo kvestionuoti *homo economicus primatą*. Liberalai yra įsitikinę, kad būtent šios vertybės yra valstybės galios, klestėjimo ir saugumo šaltinis. Kitaip tariant, visi turi galimybę ir teisę į galią, klestėjimą, saugumą ir išsivystymą. O ignoravimas universalių liberalių vertybių yra siejamas su prieštaravimu modernizacijai ir valstybės klestėjimui. Tai puikiai iliustruoja dualistinė vystymosi teorija, kuri akcentuoja, jog neišsivysčiusių valstybių skurdas ir politinis nestabilumas kyla dėl pačių valstybių nesugebėjimo priimti ir įgyvendinti liberalaus valstybės organizavimo mechanizmo⁶³. Šis valstybių nenoras ar nesugebėjimas liberalizuotis, demokratiizuotis liberalioje teorijoje gali būti suvokiamas kaip grėsmės šaltinis. Tai puikiai iliustruoja Davidas Rousseau teigdamas, jog revizionistinės galios (galios, kurios ne tik nesutinka integruotis, bet ir turi potencijos oponuoti *status quo* sistemai ir jos vertybėms) kyla dėl kelių priežasčių: 1) individų ar valstybės vadovų neišprusimo (tai didina galimybę, jog atsiras lyderių su *nedorais* siekais); 2) nede-

⁶³ Išsamus dualistinės teorijos pavyzdys pateiktas Johno Hickso darbe *The Remaking of a Unipolar World* *The Remaking of a Unipolar World*. Hicks J., *A Theory of Economic History*, Oxford: Oxford University Press, 1969.

mokratinės valstybės valdymo struktūros ir laisvosios rinkos taisyklių nepaisymo (tai, anot liberalų, skatina atsirasti renegatiškoms valstybėms); 3) liberalių ir daugiašalių ekonominių ryšių ir tarptautinių institucijų stokos⁶⁴. Šios sąlygos gali tiek skatinti revizionistinių galių (potencialių grėsmių) atsiradimą, tiek pačios būti suvokiamos kaip grėsmė, nes jų vyravimas grasina sugriauti tvarką, kurioje karines grėsmes ir karinį galinėjimąsi pakeitė kur kas saugesnės ir, svarbiausia, pažangą laiduojančios ekonominės varžybos.

Taigi liberalams suvokiant grėsmes svarbiausias veiksnys yra identitetas. Jei, pavyzdžiui, demokratinės, liberalios rinkos valstybė ginkluojasi (ar kitaip keičia galios pasiskirstymą), tai ji nebūtinai bus traktuojama kaip grėsmė tokios pat demokratinės valstybės. Kitaip tariant, revizionistinės valstybės atpažinimui yra svarbus pats jos *neatpažįstamumas*. Jei nesugebame jos priskirti kategorijai *Mes*, tai didelė tikimybė, jog bet kokios valstybės politinės, ekonominės ir karinės ambicijos bus traktuojamos kaip grėsmė⁶⁵. Kita vertus, liberalai grėsme gali laikyti ir aplinkybes, kurios palankios gimti revizionistinei galiai. Pavyzdžiui, *grėsminami* gali būti nedemokratiniai režimai, kurie siekia ar ateityje gali siekti įgyti daugiau galios.

Galiausiai liberalai turi aiškią tokių grėsmių neutralizavimo strategiją. *Panacėja* grėsmėms spręsti yra pasaulio demokratizacija ir liberalizacija, kitaip tariant, pasaulio tapatybių universalizacija ir homogenizacija (taigi šiam požiūriui būdingas *tapatybinis ekstravertiškumas*). Tai iliustruoja Michaelis J. Boyle'as savo straipsnyje teigdamas, kad JAV po 2001 m. rugsėjo 11 d. atakų terorizmo grėsmės sprendimą tiesiogiai susiejo su Irako ir Afganistano demokratizacija⁶⁶. Taigi esamos ar besiformuojančios revizionistinės galios (grėsmingi *Kiti*) gali būti pozityviai neutralizuojamos – įtraukiant per *Kito* liberalizaciją, demokratizaciją. Kuo tapatybinis *Aš* bus ekstravertiškesnis, tuo ši grėsmių neutralizacija per įtraukimą bus intensyvesnė. Šis reikšmingas aspektas nurodo, jog šiame grėsmės sampratos modelyje nėra fiksuoto, egzistencinio grėsmės šaltinio (žiūrėti 2 pav.). Grėsmė ir jos lygis yra dinamiškas reiškinys, tiesiogiai priklausomas nuo tarptautinių ir tarpvalstybinių santykių pobūdžio. Šią tezę iš esmės pagrindžia Davidas L. Rousseau, gindamas teiginį,

⁶⁴ Rousseau D., *Identifying Threats and Threatening Identities: The Social Construction of Realism and Liberalism*, Stanford University Press, 2006, p. 32.

⁶⁵ Daugeliu atvejų čia svarbu ir galios asimetrija, t. y. grėsmė turi ne tik nepriklausyti *Mes* kategorijai (vertybių atpažinimas), bet ir turi turėti pakankamai galios būti atpažinta kaip revizionistinė galia (materialus nustatymas).

⁶⁶ Boyle M., „Between freedom and fear: Explaining the consensus on terrorism and democracy in US foreign policy“, *International Politics* Vol. 48, 2/3, 2011, p. 412–433.

jog tapatinimasis su *Kitu* yra negatyviai proporcingas grėsmės suvokimui⁶⁷. Kitaip tariant, identitetas yra tarsi indikatorius grėsmės suvokimui.

2.3. Įsitikinimų sistema

Pristatytuose grėsmės sampratos modeliuose grėsmės suvokimas ir grėsmės suvokimo intensyvumas yra susijęs su reikšmingų kintamųjų (galios, identiteto) dinamika. Taigi šiuos modelius galima vertinti kaip į tarptautinę aplinką ir į joje vykstančius procesus reaguojančius modelius. Kitaip tariant, grėsmė nors ir turi aiškiai apibrėžtas priežastis, tačiau neturi fiksuoto šaltinio⁶⁸.

Grėsmė, nuolatinis grėsmės jautimas gali būti tiesiog užprogramuotas socialinių darinių mąstymo ir įsitikinimų sistemose (pavyzdžiui, Becko rizikos visuomenė). Puikus tokios grėsmės sampratos pavyzdys yra pateikiamas Alastairo Johnstono darbe, kuriame autorius analizuoja atsiminimų vaidmenį (kaip šalies lyderiai atsimena vienus ar kitus įvykius) užsienio politikoje. Johnstonas ne tik teigia, jog šalių visuomenės ir šalies lyderių preferencijos gali formuoti valstybės užsienio politiką, bet ir parodo, jog grėsmės yra veikiau vidaus, bet ne struktūros (kaip aiškintų Wendtas) reiškinys⁶⁹. Savo darbe Johnstonas išanalizavęs Kinijos karinius tekstus atpažino aktyvią, paralelinę *įsitikinimų sistemą*, kuri, įsitvirtinusi užsienio politikos diskursuose, veikia jos formavimą ir įgyvendinimą. Ją autorius įvardijo kaip *para bellum* – įsitikinimą, jog būtina ruoštis karui.

Autoriaus nuomone *Para bellum įsitikinimų sistema* yra paremta įsitikinimais ir stereotipais, bet ne tarptautinės aplinkos stebėjimu (galios ar identitetų asimetrijų atpažinimu), jog karas yra pastovus žmogaus bendravimo elementas, kad kariniai pajėgumai yra svarbūs sprendžiant tarptautines problemas, bei tikėjimu, jog konfliktas visada yra nulinės sumos žaidimas (tavo išlošis yra mano pralošimas)⁷⁰. Toks grėsmės suvokimas iš esmės skiriasi tiek nuo *galios*, tiek nuo *identitetų asimetrijos* modelių tuo, jog grėsmė nepriklauso (arba mažai priklauso) nuo aplinkos ir jos pokyčių. Kitaip tariant priešingai nei anksčiau minėti baimės įsivaizdavimo modeliai *įsiti-*

⁶⁷ Rousseau D., *Identifying Threats and Threatening Identities: The Social Construction of Realism and Liberalism*, Stanford University Press, 2006.

⁶⁸ Pavyzdžiui, liberalų sampratoje grėsminama nedemokratinė, revizionistinė erdvė ar atitinkamos šios erdvės vertybės turi potencialą trauktis. Galios asimetrijos atžvilgiu – nėra vienos grėsmės šaltinio nes atstačius galios pusiausvyrą buvęs revizionistas gali tapti reikšminga šios pusiausvyros dalimi.

⁶⁹ Johnston Alastair I., *Cultural Realism, Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

⁷⁰ Ten pat.

kinimų sistema yra paremta *tapatybiniu intravertiškumu*. Taigi įsitikinimai ir *įsitikinimų sistemos* įtvirtinimo procesas (prisiminimų ir politinių įvykių emocionalizavimas, istorinės analogijos, stereotipizavimas ir pan.), kalbant Becko terminais, sudaro prielaidas formuoti permanentinę grėsmę jaučiančią visuomenę⁷¹.

Baimės ar kitokio pobūdžio *įsitikinimų sistemos* formavimasis taip pat yra priklausomas nuo valstybės komunikacijos su kitomis valstybėmis intensyvumo. Kuo uždaresnė visuomenė, tuo jos tapatumas labiau linkęs į intravertiškumą (Aš konstravimas *Savęs* nepririšant prie reikšmingų *Kitų*), tuo didesnė tikimybė, jog *originalios*, tik tai valstybei būdingos *įsitikinimų sistemos*, bus tvirtos ir įtakingos užsienio politikoje⁷². Pavyzdžiui, Rusijos Federacijoje žiniasklaida labai priklausoma nuo valstybės, o pati valdžia paremta aiškios vertikalės egzistavimu. Tai savaime sudaro galimybes valstybės mastu *legitimizuoti* įvairius mitus, stereotipus, kurie ne tik paaiškina, bet ir formuoja šalies užsienio politiką. Pavyzdžiui, tikėjimas priešiškais Vakarais, Baltijos valstybių fašizmu, Rusijos kaip pasaulio galios ir gelbėtojos būtinumu.

Taigi baime paremtoms *įsitikinimų sistemoms* išorės aplinka ir joje vykstantys procesai nėra itin svarbūs. Išorės aplinka yra subordinuojama *įsitikinimų sistemos* modeliui ir gali atlikti tiesiog patogaus *simuliakro* funkciją. *Įsitikinimų sistemos*, paremtos grėsmės permanente pajauta, susiformavimas labiau priklauso nuo bendruomenėje vyraujančių šališkų įsitikinimų⁷³ ir suvokimų, kurie iškreipia realybę bei galimybę rasti racionalų grėsmingos situacijos sprendimą (pavyzdžiui, Irvingo Janio, Leono Manno⁷⁴, Richardo Nibetto ir Lee Rosso⁷⁵ tyrimai). Robertas Jervis akcentuoja, jog, priešingai nei reikalautų racionalaus sprendimo modeliai, visuomenė neatnaujina informacijos vertindama ir suvokdama esamą situaciją, o dažnai remiasi anksčiau įgyta patirtimi ir žiniomis⁷⁶.

Intravertiška tapatybe paremtos *įsitikinimų sistemos* susiformavimo

⁷¹ Kadangi kitos valstybės gali turėti kitokias *įsitikinimų sistemas* (pavyzdžiui, kantiškąjį – *Ewiger Frieden*), tokios autoriaus idėjos veikia oponuojama realistams, nei jiems pritaria.

⁷² Tai patvirtina D. Rousseau atlikta analizė. Rousseau D., *Identifying Threats and Threatening Identities: The Social Construction of Realism and Liberalism*, Stanford University Press, 2006.

⁷³ Visuomenė interpretuoja faktus apie galimas grėsmes savaip net tada, kai faktai nesudaro jokio pagrindo kalbėti apie potencialią grėsmę. Cramer J., Thrall T., *Understanding threat inflation, American Foreign Policy and The Politics of Fear – Threat Inflation since 9/11* (eds.) Cramer J., Thrall T., 2009.

⁷⁴ Janis I., Mann, L., *A psychological analysis of conflict, choice, and commitment*. New York: Free Press, 1977.

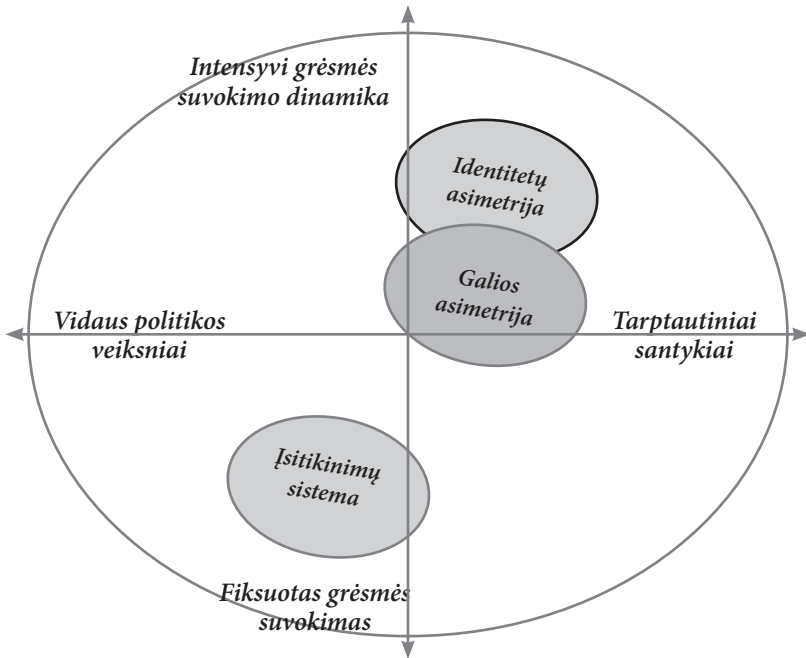
⁷⁵ Nisbett R., Ross L., *Human inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1980.

⁷⁶ Jervis R., *The Remaking of a Unipolar World*, Washington Quarterly, Summer 2006.

aiškinimui reikšmingų įžvalgų suteikia ir psichologinės krypties aiškinimo linijos šalininkai, teigiantys, jog psichologinis šališkumas, dėl kurio kyla grėsmių eskalavimas, yra lemiamas subjektų įsitikinimui, jog jie veikia racionaliai. Tai gerai iliustruoja *fundamentalios atribucijos klaidos konceptas*⁷⁷, kuriame aiškinama, jog kai vienas žmogus stebi kitą, stebėtojas linksta aiškinti kito elgseną pagal savo charakterį, prigimtį ir giliai išsakinijusius motyvus. Kartu stebėtojas linksta manyti, jog jo paties elgsena yra tik reakcija į situaciją ir stebimojo veiksmus, niekaip nesusijusi su subjektyviomis charakterio, prigimties ar motyvų implikacijomis. Kitaip tariant, stebėtojas yra linkęs manyti, kad stebimasis, pavyzdžiui, ginkluojasi todėl, jog yra iš prigimties priešiškas ir agresyvus. Ši situacija verčia lyderius ir visuomenę save pateisinti, save traktuojant kaip mažiau priešiškus, tik reaguojančius į situaciją.

Grėsmės suvokimą, paremtą *įsitikinimų sistema* (pavyzdžiui, *para bellum*), galima suprasti kaip individualų, *intravertišką tapatybę* paremtą, todėl labai šališką aplinkos refleksijos procesą, kuriame informacijos apie aplinką ir jos procesus stygius kompensuojamas asmenine, istorine, emocine, kultūrine patirtimi. Kitaip tariant, aplinkos ir *Kitų* refleksijoje labai ryškus ir įtakingas yra *Aš naratyvas* (savęs išsivaizdavimas). Tad *įsitikinimų sistemos* sampratoje reiškiamos grėsmės priežastys yra daugiau vidinės ir tiesiogiai susietos su subjekto tapatybėje įsitvirtinusiems stereotipiniams modeliams ir jų emocionali manifestacija, todėl tarptautinė aplinka (kaip objektyvi tikrovė) turi mažai potencialo paveikti, pakeisti grėsmės lygį ir intensyvumą. Tarptautiniai pokyčiai ir tarptautinių procesų dinamika iš esmės yra svarbi tik suaktyvinant pasyvius ar sukuriant naujus *įsitikinimų sistemų* leitmotyvus (pavyzdžiui, ko nors baimė), kurie vėliau konstruojami ir palaikomi išimtinai uždaroje valstybės tapatybinėje erdvėje (žiūrėti 2 pav.)

⁷⁷ Kelley H., Michaela J., „Attribution Theory and Research“, *Annual Review of Psychology*, Vol. 31: 457–501, 1980.

2 pav. Grėsmės suvokimo sampratų žemėlapis

Taigi grėsmės suvokimas įsitikinimų sistemoje gali būti suprantamas kaip subjektyvus nusiteikimas, nusistatymas, įsitikinimas arba tiesiog tikėjimas, jog grėsmė egzistuoja. Tokia įsitikinimų sistema, įsitvirtinusi užsienio politikos naratyvuose, gali tapti svarbia valstybės identiteto dalimi, kuriai nereikia paaiškinimo ir pagrindimo.

Tai kartu yra ir viena esminių priežasčių, skiriančių įsitikinimų sistemą nuo kitų aptartų dinamiškų galios bei identitetų asimetrijos modelių. Įsitikinimų sistemos varomoji jėga – stipri intravertiška tapatybė nėra būdinga nei galios, nei identitetų asimetrijoms. Todėl būtent tapatybinio pobūdžio (intravertiško arba ekstravertiško) atpažinimas leidžia nustatyti, ar konstruojant politinio subjekto baimę dominuoja įsitikinimų sistemos, ar konkretūs asimetrijos modeliai. Kitaip tariant, galios asimetrijos ar konkretaus tapatumo baimė gali būti konkrečios įsitikinimų sistemos esminis ramsis, tačiau tik intravertiško tipo tapatumuose minėtos baimės bus suvokiamos kaip įsitikinimų sistemos pasekmės. Taigi šia prasme tiek realizmo, tiek liberalizmo atskiros idėjos ar jų dominavimas intravertiškose tapatybinėse konstrukcijose gali būti įsitikinimų sistemų statybinė medžiaga. Tad tapatybėje užkonservuotos idėjinės (liberalios ar realistinės) schemas, neturinčios pakankamo sąlyčio su socialiniais fenomenais išorėje, veikia grėsmės pajautą konstruos kaip neracionalią ir galbūt realybei neadekvačią.

Apibendrintai galima sakyti, jog šie grėsmės suvokimo modeliai yra vertingi analizuojant užsienio politikos procesus, ypač užsienio politikos tikslų, vizijų ar tapatybių konstravimą. Pavyzdžiui, jei baimės priežastis yra *įsitikinimų sistema*, tai didelė tikimybė, jog baimės kultūra subordinuos užsienio politikos strategiją, kuri bus labai nelanksti, netalpi ir neatliepi aplinkai bei materialiams ir nematerialiems struktūriniais pokyčiams. Jei baimės priežastis – identiteto asimetrija, tai baimės intensyvumas bus tiesiogiai proporcingas tapatybiniais pokyčiams⁷⁸. Kitaip tariant, atsiradus intencijai plėsti identitetus, įtraukiant grėsmingus *Kitus*, baimės lygis socialinėje struktūroje mažės. Jei baimės priežastis – galių asimetrija, priklausomai nuo galios (ekonominės, politinės, karinės, kultūrinės) asimetrijų dinamikos baimė varijuos (keisis baimės objektas, mastas, pobūdis), taigi pati baimė bus tiesiogiai susieta su priežastimi (galios disbalansas), o ne su išankstiniu nusistatymu ar tapatybine stratifikacija.

3. Baimės emocija Lietuvos užsienio politikoje

Lietuvos užsienio politikoje nuo nepriklausomybės atkūrimo tapo įprasta skirti Lietuvos užsienio politikos etapus. Pirmasis etapas apima laikotarpį nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki euroatlantinės narystės 2004 metais (Ieva Karpavičiūtė dar prieš tai skiria suvereniteto įtvirtinimo etapą 1990–1994 m.⁷⁹), antrasis nuo 2004 iki 2009 m. pristatomas kaip ambicingų vizijų raiškos etapas ir nuo 2009 m. prasidėjęs pragmatiškos užsienio politikos plėtojimo etapas. Toks Lietuvos užsienio politikos periodizavimas paremtas skirtinga užsienio politikos vizijų raiška, kurią nulėmė nacionalinio tapatumo paieškos procesas. Lietuvos integracijos į euroatlantines struktūras periodu šalies siekis buvo labai aiškus ir konkretus – narystė NATO ir ES, o tapatybinis užsienio politikos dėmuo siejamas su „grįžimu į Europą“⁸⁰. Po sėkmingos integracijos ir oficialaus euroatlantinės erdvės veikėjo statuso įgijimo Lietuvos užsienio politikoje formuojamas poreikis surasti aiškią ir reikšmingą valstybės funkciją naujoje politinėje, ekonominėje, kultūrinėje ir saugumo aplinkoje. Šia šalies funkcija tampa ambicinga *regiono lyderės, tarpcivilizacinio centro* idėja,

⁷⁸ Čia galima pabrėžti, jog priklausomai nuo to kaip apibrėšim tapatybę (tai vidinių ar išorinių reiškinų rezultatas) priklausys ir baimės aiškinimo perspektyva.

⁷⁹ Karpavičiūtė I., „Kaita ir nacionalinė tapatybė užsienio politikos studijose: Lietuvos atvejis“, *Politikos mokslų almanachas* 07/2013; 13(13).

⁸⁰ Miniotaitė, G. „Lietuvos saugumo ir gynybos politika: raida ir perspektyvos“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 2006, p. 164.

kuri, anot jos propoguotojų, turėjo natūraliai sietis su lietuviškuoju tapatumu. Galiausiai nuo 2009 m. galima pastebėti šalies užsienio politikos kurso ir formuojamos tapatybės strategijos pokyčius: pasirenkamas reikšmingas regionas, su kuriuo tapatinamasi, akcentuojamas pragmatiškumo, specializacijos, užsienio politikos subalansavimo poreikis. Tačiau, straipsnio autoriaus nuomone, šis periodas trunka tik iki Krymo okupacijos 2014 m., po kurio Lietuvos užsienio politika dar kartą keičia vertybinę ir tapatybinę orientaciją, tam tikru lygiu grąžinant prieš tai buvusio (*regiono lyderės*) etapo idėjų turinį.

Kaip jau minėta, Lietuvos akademiniam diskurse Lietuvos užsienio politikos tikslų kaitos (nestabilumo?) dinamika analizuojama daugiausiai kaip tapatybės paieškos priežastis. Taigi ieškant ir nesurandant sau aiškios vietos Vakarų bendruomenėje užsienio politika it koks vėjarodis sukiojasi priklausomai nuo to, kaip interpretuojami ir suvokiami *Aš*, *Mes* ir *Kitas*.

Tačiau Lietuvos užsienio politikos tyrimų darbuose mažai tirtos paskatos, kurios ne tik vertė koreguoti nacionalinio tapatumo suvokimą (*Aš*, *Mes* ir *Kitas* interpretaciją), bet ir užpildė siūlomos tapatybės turinį. Kitaip tariant, atlikti tyrimai labiau apsiribojo tradicinio, gana pasyvaus konstruktyvizmo logika, akcentuojant svarbiausius tapatybinius veiksnius, taip nuošalyje paliekant patį idėjų formavimo ir realizavimo procesą. Taigi nors reikšmingi tapatybiniai *Kiti* Lietuvos užsienio politikos analizėje yra aiškiai apibrėžti ir gana detalai analizuoti, tačiau šių reikšmingų *Kitų* santykiavimo su lietuviškuoju tapatumu pobūdis, dinamika ir aktyvumo lygis nėra aiškiai įvertinti. Tai savo ruožtu riboja tiek Lietuvos tapatumo, tiek šalies užsienio politikos supratimo ir aiškinimo potencialą nes stereotipizuoti lietuviškosios tapatybės naratyvai (pavyzdžiui, suvereniteto, integracijos) verčia aiškinti šalies užsienio politikos praktiką pagal šiuos fundamentalius idėjinius šablonus. Kita vertus, minėti reikšmingi *Kiti* dažniausiai matomi pasyvūs, todėl ir pristatomas santykis tarp lietuviškojo *Aš* ir *Kitas* dažniau primena nuotrauką, o ne siužetą ir intrigą turintį filmą. Dėl to kai kurie šalies užsienio politikos momentai ar kryptys yra sunkiai paaiškinami. Šiame straipsnyje siūloma šią aptartą problemą spręsti analizuojant, koks *intravertiška* tapatybe paremtos *baimės emocijos* (darbe pristatyta prasme) vaidmuo reiškiant Lietuvos užsienio politikos tikslus.

Toliau darbe detalčiau analizuojamas ambicingų vizijų periodas, kuriuo buvo suformuluoti regioninės lyderystės tikslai ir, kaip jau teigta, naujasis, su Krymo aneksija prasidėjęs Lietuvos užsienio politikos etapas.

Lietuvos kaip regiono lyderės vizijos siekis buvo „diplomatiniėmis priemonėmis užtikrinti tautos ir valstybės saugią ir demokratinę raidą naujų galiomybių ir grėsmių akivaizdoje, pasinaudojant gerais Lietuvos dvišaliais santy-

kiais, naryste NATO, Europos Sąjungoje ir kitose tarptautinėse organizacijose, įtvirtinant Lietuvą kaip aktyvią ir gerbiamą šiuolaikinę valstybę⁸¹. Šio siekio įgyvendinimo strategija buvo paremta užmoju formuoti Lietuvos, kaip patrauklaus tarpregioninio bendradarbiavimo centro, skleidžiančio euroatlantines vertybes, toleranciją ir bendradarbiavimo dvasią, jungiančio kultūras ir civilizacijas, vaidmenį⁸². Tai, anot šios užsienio politikos koncepcijos kūrėjų, leistų plėtoti solidarumo ir geros kaimynystės principus, skatinti kultūrų ir civilizacijų dialogą⁸³, kuriame Lietuvai tektų *traukos centro, regionų ir civilizacijų jungties*, pirmą kartą istorijoje suvienijančios Rytus ir Vakarus, Šiaurę ir Pietus⁸⁴, vaidmuo.

Tačiau šiame kurtame užsienio politikos naratyve dažnai akcentuotas regioninis (ypač Rytų, Lenkijos) matmuo netampa Lietuvos tapatybės dalimi. Kitaip tariant, nei geografija, nei konkrečios vertybių erdvės nustatymas nėra konstruotos tapatybės pagrindas. Tai galima įžvelgti analizuojant Prezidento Valdo Adamkaus Lietuvos, kaip *regiono lyderės*, vaidmens sampratą.

Aktyvi, lyderiška Lietuvos politikos kryptis Prezidento metiniuose pranešimuose pirmiausia tiesiogiai susieta su aktyvia, o ne pasyvia užsienio politika. Siekiant kuo arčiau ES ir NATO pritraukti Ukrainą, Moldovą, Baltarusiją ir Pietų Kaukazą, Adamkus Lietuvą ragina formuoti ambicingą užsienio politikos darbotvarkę ir tapti tarpregioninio bendradarbiavimo traukos centru, jungtimi, regiono lydere, būti visaverčiais europiečiais, nelikti Europos pakraščiu. Tokią užsienio politikos realizaciją Prezidentas pristato ne tik kaip *istorinę galimybę*, bet kaip *istorinę misiją*. Taigi Adamkus valstybės *visavertiskumą* sujungia su jos aktyvumu, todėl buvimas *Europos pakraštyje* ar *auksine provincija* turi akivaizdžiai neigiamą prasmę. Kita vertus, nepaliekama erdvė „kitokiai“ Lietuvos užsienio politikos vizijai – centriškumas ir lyderystė tarsi istorinė šalies misija neišvengiama, todėl būtina realizuoti. Tai tarsi ir paaškinėtų, kodėl tiek Adamkaus, tiek kitose Lietuvos lyderystės būtinybę pristatančiuose šaltiniuose nėra pateikiama aiškių prielaidų, leidžiančių išpildyti tokius ambicingus tikslus⁸⁵.

Prezidento Valdo Adamkaus metiniuose pranešimuose istorinis, kultū-

⁸¹ Lietuvos politinių partijų susitarimas dėl pagrindinių užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais, 2004 m. spalio 5 d.

⁸² Lietuvos politinių partijų susitarimas dėl pagrindinių užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais, 2004 m. spalio 5 d.

⁸³ Paulauskas, A. Naujoji Lietuvos užsienio politika. Pranešimas, skaitytas TSPMI 2004 m. gegužės 24 d., <http://paulauskas.president.lt/one.phtml?id=4994>, 01 01 2016.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Vėlgi tam tikra išimtis būtų Lenkija, kurios istorinis ir kultūrinis artumas Lietuvai Prezidento buvo aptariamam kituose viešuose pasisakymuose.

rinis ir galiausiai tapatybinis bendrumas ar tapatinimasis su kitomis „bendruomenėmis“ apskritai nefigūruoja kaip veiksniai, svarbūs Lietuvos užsienio politikos tikslų realizacijai. Lietuva, keliant ambicingus tikslus, nėra tapatinama su „kažkuo“ (pavyzdžiui, regionu). Veikiau teigiama, kad Lietuva turėtų veikti kaip *tarpreģioninio bendradarbiavimo centras*. Kitaip tariant, aiškiai nėra nuspręsta, kam Lietuva priklauso ar turėtų priklausyti: Lietuva įsivaizduojama tarp kažko (Rytų ir Vakarų, Šiaurės ir Pietų), o ne kažkur (Vakaruose, Šiaurėje, Rytuose). Tad, nepaisant siekio aktyviai dalyvauti regiono politikoje, Lietuvos užsienio politikos kuriama tapatybė yra labiau *intravertiško* pobūdžio. Intravertiškumas pirmiausia reiškiasi kaip tapatybės pozicija ignoruoti aplinkinius tapatumus. Prie jų ne tik neprisirišama, bet ir jų (aplinkinių tapatumų) suvokimas vyksta fundamentalios atribucijos klaidos atmosferos situacijoje, kai *Kiti* matomi per subjektyvią prizmę, o savi interesai regimi kaip objektyvūs, teisingi ir racionalūs. Tam tikra prasme tai primena Edvardo Saido pristatytą Rytų ir Vakarų sąveiką, kurioje Vakarams susikuriant Rytų įvaizdį patys Rytai ir jų turinys ne tik nėra esminiai, bet ir apskritai nesvarbūs⁸⁶. Kitaip tariant ne realus laikas ir erdvė ir jos procesai, bet išankstinė schema, *simuliakras* tokio pobūdžio situacijoje yra supančios tikrovės reprezentantas.

Todėl Adamkus kuria regiono traukos centro tapatumą, kurio naratyvo pamatinės „detalės“ (tapatybinės, geografinės, iš dalies vertybinės), kaip pastebėjo Gražina Miniotaitė, neegzistuoja⁸⁷. Lietuva matoma tarsi vakuume, kaip „civilizacijų kryžkelė“, turinti tik funkciją, šiek tiek mistinę tikslą – sujungti Rytus ir Vakarus, būti „civilizacijų raktas“, kokio dar iki tol nebuvo. Ši valstybės tapatybės atpažinimo logika Prezidento Valdo Adamkaus sampratoje tampa atspirtimi ir ir kuriant Lietuvos ir Europos Sąjungos santykių perspektyvą. Savo metiniuose pranešimuose Adamkus ragina nebūti pasyviais europietišku vertybių priėmėjais. „Narystė Europos Sąjungoje tapo nuosekliausiu, visos visuomenės paramą užsitikrinusiu valstybės politiniu ir ekonominiu projektu po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tai istorinė galimybė ir geriausia prielaida siekti strateginių tikslų – gerovės ir saugumo. Juos pasieksime tik būdami iniciatyvūs Europos klubo nariai, o ne nuolankūs vykdytojai“⁸⁸. Taigi Adamkus, nors ir laiko narystę ES Lietuvos istorine galimybe ir akcentuoja ES praktikų ir vertybių perėmimo svarbą, Lietuvos savarankiškumo, išskirtinumo ir aktyvumo išsaugojimą laiko ne ką mažiau svarbiu nacionaliniu siekiu. Tai

⁸⁶ Said E., *Orientalizmas*, Vilnius: Apostrofa, 2006.

⁸⁷ Miniotaitė G., „Europos normatyvinė galia“ ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija*, 2006/3 (43).

⁸⁸ Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas, 2006 m.

aiškiai pagrindžia 2005 metų pranešime pateiktas teiginys, jog negali būti „ES integracijos bet kokia kaina“⁸⁹.

Adamkaus pranešimuose atsiskleidžia gana uždara Prezidento tautinė valstybės samprata, kuri (tikėtina) yra viena pagrindinių priežasčių, kodėl Lietuva nėra suvokiama kaip Europos Sąjungos dalis. Lietuvos kaip regioninės lyderės tapatumas lemia, kad yra *Mes* (lietuviai) ir *Jie* europiečiai. ES politika suprantama kaip *Kito* politika. Nėra užuominų apie europietišką Lietuvos tapatumą, Europos Sąjungai Lietuva išsipareigoja tik vertybiškai, bet ne politiškai. Taigi Lietuvos ir ES santykiuose dominuoja suvereniteto naratyvas.

Žvelgiant į šią regiono lyderės vizijos interpretaciją galima matyti, jog kertinis kurto tapatumo principas yra išskirtinumo, savarankiškumo, funkcionalumo, suprantamo kaip šalies aktyvumas, siekis. Nors šioje koncepcijoje galima surasti Rytų ir Rusijos *grėsminio* motyvų, tačiau jie nėra esminė lipdomoji Lietuvos kaip *regiono centro* medžiaga. Rusija neatmetama kaip potenciali partnerė, aktyvia lyderiška veikla Lietuva jai gali padėti „kuo sklandžiau ištraukti į europinius bendradarbiavimo procesus“⁹⁰. Apskritai, tiek Lietuvos prezidentų pranešimuose, tiek *Nacionalinio saugumo strategijose* (2005 ir 2012 m.) Rusija nefigūruoja kaip aiškiai suvokta grėsmė, ji veikiau apibrėžiama kaip valstybė, esanti erdvėje, kuri kelia tam tikrą susirūpinimą dėl jos neapibrėžtumo, neprognozuojamumo ir kitoniškumo (žiūrėti 2 lentelę). Kitaip tariant, Rusija susirūpinimą kelia ne todėl, jog yra „grėsmė savaime“, bet todėl, jog yra neapibrėžtoje erdvėje. Šiame Lietuvos ir Rusijos santykių tarpsnyje lietuviškasis Rusijos kaip grėsmės įsivaizdavimas nėra fiksuotas. Grėsmė, jos lygis ir intensyvumas priklauso nuo aiškių pokyčių realybėje: grėsmė gali sumažėti, pavyzdžiui, teigiamai pasikeitus identitetų asimetrijai (Rusijai sparčiau artėjant link aiškios ir draugiškos vertybės struktūros) ar teigiamai pasikeitus galios asimetrijai. Todėl ateityje konstruktyvus bendradarbiavimas yra ne tik įsivaizduojamas kaip įmanomas (Rusijai ištrūkus iš grėsmingos erdvės), bet ir pageidaujamas (pavyzdžiui, 16 vyriausybės programoje akcentuota *perkrovimo* politika).

Visgi Lietuvos lyderės kurtame tapatume baimės pojūtis yra svarbus, tačiau jis kyla ne dėl *Kito* neapibrėžtumo ir kitoniškumo (Rytų, Rusijos), bet dėl nerimo valstybei, tautai likti periferijoje ir įsitikinimo, jog tik didelis politinis aktyvumas ir valstybės lyderiavimas yra valstybės klestėjimo ar net išlikimo sąlyga. Kitaip tariant, valstybės sieki lyderiauti reikėtų suprasti kaip veiksmą, atliekamą dėl baimės likti *mažam, silpnam, negirdimam* ar *atitolusiam* nuo centro. Šia logika sekant baimė, o ne geopolitika, geoeconomika, geokultūra yra

⁸⁹ Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas, 2005 m.

⁹⁰ Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas, 2005 m.

šios užsienio politikos vizijos stuburas. Tai, jog tikimybė mažajai valstybei likti maža ir, kaip teigė Artūras Paulauskas, sunkiai matoma pasaulio žemėlapyje⁹¹ gąsdina, yra iš esmės intravertiško tapatumo požymis. Tiek Artūras Paulausko, tiek Prezidento V. Adamkaus regioninio pirmavimo vizijose apskritai nefigūruoja objektyvių prielaidų, leidžiančių realizuoti tokį projektą, aptarimas. Priešingai, realybė yra tam tikra prasme neigiama. Valstybės mažumas nėra priimamas kaip objektyvi fizinė ir tapatybinė duotybė, tačiau suvokiamas kaip nepageidaujama, tačiau išsprendžiama problema. Čia net galima rasti sąsajų su Gintaro Beresnevičiaus intelektualine provokacija apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „reanimaciją“, akcentuojančia, jog Lietuva, norėdama būti išgirsta Vakarų, neturi atsisakyti imperinių ambicijų, nes imperijos poreikis tautai yra tarsi vaistas nuo socialinių ir geopolitinių negalių, varyte varančių lietuvius į dvasinę ir fizinę savidestrukciją⁹². Beresnevičiaus abstraktūs ir poetiški teiginiai, jog lietuviai gimę valdyti ir būti imperine tauta iš dalies primena aptariamą vizijos įgyvendinimo aiškinimą, vaizdingai akcentuojant tautos kultūrinį ir istorinį išskirtinumą ar misionieriškumą⁹³. Todėl nieko keisto, jei emocionaliai parašytas Beresnevičiaus kūrinys galėjo įkvėpti naujosios užsienio politikos architektus sujungti du emocionalių naratyvus: šalies mažumo baimę su šlovinga LDK praeitimi ir jos „reanimaciją“ suvokti kaip pirmojo naratyvo problemos sprendimą. Galbūt dėl to Lietuvos užsienio politikos tapatybinis pasakojimas yra parašytas meniškai, tarsi literatūrinis nuotykis, kurio autoriai per daug nesigilindami į kitų veikėjų (regiono valstybių) charakterių pristatymus pagrindiniam veikėjui (Lietuvai) suteikė išskirtines esamam laikui ir erdvei būtiną lyderio savybes.

Todėl remiantis anksčiau pristatytu baimės priežasčių aiškinimu galima sakyti, jog *regiono lyderės* tapatumė baimės priežastys yra ne su aplinkos reaguojimu susijusios *galios* ar *identitetų asimetrijos*, bet subjektyvi, savarankiška ir originali *įsitikinimų sistema*, nustatyta šalies politinio elito, subjektyviai idealizuojant šalies istoriją, kompleksuojant dėl galimo šalies nevisavertiškumo, mažumo ar pasyvumo galimybes. Trumpai tariant, Lietuvos lyderystės idėjos konstrukcijoje objektyvų aplinkos nustatymą keičia asmeninė, istorinė, emocinė, kultūrinė valstybės ir valstybės elito patirtis bei intencijos. Tai, viena vertus, kurtą valstybės tapatybę daro nenatūralią, nesąveikaujančią ir nederančią su

⁹¹ Paulauskas A., *Naujoji Lietuvos užsienio politika*, pranešimas, skaitytas VU (Vilniaus universitete) 2004 m. gegužės 24 d., http://paulauskas.president.lt/one.phtml?id=4994,01_01_2016.

⁹² Beresnevičius G. *Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys*, Vilnius, 2003.

⁹³ Taip pat galima priminti, jog 2008 m. Lietuvos įvaizdžio programa buvo paremta šūkių – „Lietuva drąši šalis“, kurios išskirtinumas pateikiamas pabrėžiant tai, jog ji paskutinė Europos pagonių tauta, kadaise išsiplėtusi į didžiulę valstybę ir inicijavusi Sovietų Sąjungos imperijos žlugimą.

aplinka, joje vykstančiais procesais ir objektyviais šalies parametrais, antra vertus, toks tapatybės internalizavimas valstybės viduje gali sukurti permanentinį nepagrįstą nerimo, baimės, nepasitikėjimo jausmą, trukdantį konstruktyviai bendradarbiauti su užsienio politikos partneriais. Pavyzdžiui, Lietuvos pozicijos atmetimas ar neįsiklausymas į ją gali būti traktuojamas kaip grėsmė nacionaliniam saugumui.

Prezidente tapus Daliai Grybauskaitei Valdo Adamkaus prezidentavimo sukonstruota Lietuvos regiono lyderės *įsitikinimų sistema dekonstruojama*. 2012 metų pranešime Grybauskaitė pabrėžia, jog Lietuvos interesai reikalauja kūrybiškos užsienio politikos ir išmanios diplomatijos: „Prioritetą teikiu ne ceremoniniams susitikimams ar iškilmingoms deklaracijoms, bet konstruktyviam dialogui ir vertybiniam interesų derinimui.“⁹⁴ Tai lyg ir savotiškas skatinimas atsitraukti nuo tik deklaratyvių užmojų ir atsisukti į realius šalies interesus. Prezidentė tai supranta kaip gilesnių, glaudesnių santykių su Baltijos valstybėmis ir Šiaurės šalimis palaikymą. Svarbiausi šios krypties elementai – tai regioninė partnerystė, regioninė vienybė, regioninės institucijos, Baltijos valstybių istorinis ir geopolitinis bendrumas, geroji Šiaurės šalių patirtis. Lietuva šioje kryptyje aiškiai pozicionuoja baltiškąjį savo tapatumą, tapatinasi su Baltijos jūros regionu, Šiaurės šalių subregionu spręsdama saugumo, ES klausimus (*ekstravertiška* tapatybė). Lietuva suvokiama kaip tarptautinės bendruomenės dalis, taigi valstybė nebėra tapatybiniame vakuume, o sunkiai apčiuopiamą *istorinę misiją* keičia pragmatizmas (poreikis efektyviau veikti ES, aiški tapatybinė erdvė). Tai iš esmės yra pagrindiniai naujos užsienio politikos kurso tapatybiniai veiksniai⁹⁵. Žinoma, tai, kas yra racionalūs šalies interesai yra gana reliatyvus klausimas. Tačiau naujas ekstravertiško tipo tapatybinis rakursas paremtas ne vien tik vidiniais įsitikinimais (Lietuva turi būti (yra) lyderė, centras, Lietuva negali būti maža, periferija), bet apima ir svarbius išorėje esančius niuansus – Lietuva yra viena iš trijų mažų Baltijos valstybių, Lietuvai svarbi šiaurietiška politinė, socialinė patirtis ir pan. Taigi konstruojant užsienio politikos identitetą atsiranda realus laikas ir erdvė su daugybe kitų savarankiškai egzistuojančių svarbių tapatybinių kintamųjų.

Taip su Grybauskaite prasidėjęs naujas užsienio politikos etapas nebeteri pačiame naratyve užprogramuotų grėsmių ir baimių. Nerimas ar grėsmė naujai konstruotoje užsienio politikos tapatybėje veikia reiškiasi identiteto asimetrijos principu – baimę kelia galimybė per daug atitolti nuo stabilumą

⁹⁴ Prezidentės Dalios Grybauskaitės metinis pranešimas, 2012 m.

⁹⁵ Reikia pabrėžti, jog straipsnyje analizuojami tapatybiniai veiksniai, o ne jų praktinis realizavimas. Todėl, ar konstruota pragmatinė užsienio politikos vizija praktikoje buvo realizuota racionaliai, yra kitas klausimas.

ir gerovę garantuojančių tapatybinių struktūrų – Europos Sąjungos ar Šiaurės šalių (tai gali būti suvokiama kaip ekonominis pragmatizmas⁹⁶). Tai priešingas ankstesnei lyderyste paremtos tapatybės funkcijai veiksmas, nes ieškoma už ko užkibti, o ne tiesiog šokama į tapatybinį vakuumą įsivaizduojant save kaip išskirtinį ir ypatingą. Todėl kolektyvinė partnerystė (Šiaurės šalys, Baltijos valstybės) ir pragmatinis bendradarbiavimas (skambutis Rusijos prezidentui Dmitrijui Medvedevui, vizitų apsikeitimas su Baltarusijos prezidentu Aleksandru Lukašenka), o ne išskirtinumą laiduojanti lyderystė tampa Lietuvos užsienio politikos pagrindu.

Pragmatiniai santykiai su Rusija buvo įmanomi, nes tapatybinėje Lietuvos užsienio politikos struktūroje vyravo Rusijos, kaip valstybės, esančios nedraugiškoje aplinkoje, naratyvas. Rusijos teigiama transformacija buvo įsivaizduojama kaip tikėtina. Todėl net nuo 2001 m. augant Rusijos ekonominei, politinei ir karinei galiai ar net įvertinus atskirus Rusijos agresijos ir revizionistinius veiksmus (2008 m. karas su Gruzija, 2007 m. Rusijos pasitraukimas iš Įprastinės konvencinės ginkluotės apribojimo Europoje sutarties, kibernetinės ir informacinės atakos, energetinis šantažas, Rusijos nacionalinio saugumo strategija iki 2020 m., kurioje Vakarai apibrėžiami kaip priešiški ir pavojingi) Rusija oficialiuose Lietuvos užsienio ir nacionalinio saugumo diskursuose netapo egzistencine ir *prigimtaine grėsme*. Kaip minėta Lietuvos nacionalinio saugumo strategijose (2005 m., 2012 m.), vyriausybių programose ir Lietuvos prezidentų pranešimuose neatpažino tiesioginės karinės grėsmės Lietuvai. Priešingai, 16-osios vyriausybės programoje raginama Lietuvos ir Rusijos santykius grįsti neatsižvalgant į praeitį, juos *perkraunant*. Net Maskvos atžvilgiu visada griežtesnę poziciją turinčių konservatorių vyriausybės programoje Rusija taip pat nėra traktuojama kaip *užprogramuota* revizionistinė valstybė. Išimtimi galima laikyti atskirai Tėvynės Sąjungos išleistą *Rusijos sulaikymo strategiją*, kuri atspindi veikiau partijos, o ne valstybės poziciją (žiūrėti 1 ir 2 lenteles).

⁹⁶ Tai iliustruoja D. Grybauskaitės kritiškas komentaras, jog lietuviai pasirašinėja sutartis su „ubagais“ (Rytų valstybės), o su sprendimus priimančiomis Vakarų valstybėmis konfliktuoja.

1 lentelė. Lietuvos ir Rusijos santykių apibrėžimas
XV ir XVI vyriausybės programose

	XV vyriausybė	XVI vyriausybė
Bendradarbiavimo sritys	Ekonomika, teisiniai, politiniai aspektai	Ekonomika
Rusijos grėsmės lygis	Nedidelis	Beveik nėra
Santykių tolesnė plėtotė	Lygiateisiškumas, žalos atlyginimas, demokratizacija	„Perkrovimas“
Tikslai Rusijos atžvilgiu	Demokratizacija, europeizacija	Glaudesni, racionalesni (ekonomiškesni) santykiai

2 lentelė. Lietuvos ir Rusijos santykių apibrėžimas
2012 m. Lietuvos Nacionalinio saugumo strategijoje

Santykių pobūdis	Pozityvus (įtraukiant)
Intencijos Rusijos atžvilgiu	<ul style="list-style-type: none"> • Stiprinti tarpusavio pasitikėjimą saugumo srityse • Skatinti bendradarbiavimą ekonomikoje, transporto branduolinės energetikos srityse.
Lietuvos siekiai	<ul style="list-style-type: none"> • Skatinti abipusį pasitikėjimą ir bendradarbiavimą • Remti NATO ir Rusijos bendradarbiavimą • Skatinti ES dalyvavimą Lietuvos ir Rusijos santykiuose • Įtraukti Kaliningradą į regioninės integracijos procesus • Siekti didesnio skaidrumo ir reguliavimo dėl Rusijos turimų branduolinių ginklų

Galima teigti, kad toks Rusijos grėsmės traktavimas daugiausia buvo paremtas identiteto asimetrijos principu. Nepaisant kartkartėmis pasikartojančių Lietuvos ir Rusijos diplomatinė ar ekonominių konfliktų, tikėjimas, jog Rusijos teigiami pokyčiai yra įmanomi, pačią baimę darė tiesiogiai priklausomą esamam santykių pobūdžiui (baimė dinamiška ir yra išorėje). Kitaip tariant, vyravo tikėjimas, jog Rusija gali būti Vakarų bendruomenės dalis todėl vien dėl pragmatinių sumetimų verta su ja bendradarbiauti. Tai puikiai atspindi faktas, jog nuo 2001 m. didėjančios Rusijos santykinės (politinės, ekonominės,

karinės) galios *grėsminimas* galios asimetrijos pagrindu taip ir netapo dominuojančiu oficialiame užsienio politikos diskurse.

Žinoma, Rusijos, kaip amžinos Lietuvos priešės ir didžiausios grėsmės nacionaliniam saugumui naratyvas egzistavo nuo pat šalies nepriklausomybės paskelbimo. Ypač dalis dešiniojo Lietuvos politinio elito dažniausiai viešuose diskursuose siūlydavo į Rusiją žvelgti kaip į blogio imperiją, potencialią okupantę ar geopolitinę konkurentę. Šie siūlymai kaip traktuoti Rusiją dažniausiai labai paprasti, sudaryti vos iš kelių tapatybinių kriterijų (dažniausiai sovietinė patirtis ir kitos istorinės nuoskaudos), todėl labai stabilūs, atsparūs kaitai ir įvairių socialinių procesų (kultūra, ekonomika, religija, politika ir pan.) įtakoms. Tačiau toks, dažnai istorinėmis nuoskaudomis ir emocijomis patirtimi paremtas grėsmės traktavimas iš esmės netapo dominuojančia šalies pozicija (net, kaip minėta, po agresyvių Rusijos veiksmų Gruzijos atžvilgiu 2008 m)⁹⁷. Tiek oficialiuose, tiek viešuose diskursuose ši rakursą atsverdavo kitos Rusijos įsivaizdavimo perspektyvos, siūlančios įvairesnę Rusijos tapatybės struktūros suvokimą. Dažniausiai šie suvokiniai papildyti Rusijos kaip ekonominės partnerės, Rusijos kaip geografinės kaimynės įvaizdžiais, kurie tam tikra prasme pristabdė baimės Maskvai maksimizavimą bei stereotipizavimą.

Visgi 2014 m. Krymo aneksija suaktyvina minėtus Lietuvos nacionalinio saugumo bei užsienio politikos naratyvuose egzistavusius baimės Rusijai elementus. Todėl Rusijos revizionizmas, regioninės ir globalios galios statuso siekis nesilaikant tarptautinės teisės normų tampa neatsiejama Rusijos bei Lietuvos (Vakarų) ir Rusijos istorinių, esamų ir būsimų santykių, įsivaizdavimo dalimi. Kartu grėsmės ir baimės šaltinis perkeliamas iš abstrakčios svetimos Rytų erdvės į pačią Rusiją, kaip konkretų politinį vienetą.

Rusijos ir Rusijos grėsmės įsivaizdavimo pokyčiai vyksta tiek oficialiuose, tiek viešuose diskursuose. Ir žiniasklaidoje, ir oficialių pareigūnų kalbose gausu emocingų epitetų, apibrėžiančių Rusiją (Prezidentė Grybauskaitė Rusiją įvardija kaip teroristinę valstybę, užsienio reikalų ministras L. Linkevičius Rusiją palygino su nacistine Vokietija), pagrindiniuose Lietuvos žinių portaluose (naujienose, susijusiose su Rusija) vyrauja militarinė retorika, panika dėl Rusijos ekspansijos į Baltijos valstybes, Vakarų pasyvumo. Viešojo diskurso informacinėse žinutėse dominuoja Rusijos, kaip neprognozuojamos valstybės, įvaizdis. Šalis dažnai regima Putino, turinčio psichologinių sutrikimų, asmenyje. Rusiją vis dažniau imama traktuoti ne tik kaip

⁹⁷ Ankstesniuose Lietuvos užsienio politikos tapatumuose (regiono lyderė, „pragmatiška regioninė politika“) Rusijos, kaip geopolitinio, istorinio, kultūrinio, ekonominio subjekto, veiksnys nors ir būdavo svarbus, tačiau, kaip jau minėta, niekuomet esminis.

SSRS teisių perėmėją, bet ir kaip jos vykdytos antagonistinės politikos Vakarų civilizacijos atžvilgiu tęsėją. Taip pat dalis sunkiai kontroliuojamų problemų (bėgliai iš Šiaurinės Afrikos ir Artimųjų Rytų, ISIS teroristinės atakos) viešojoje spaudoje regimos kaip tam tikros Maskvos iššauktos arba bent jau paremtos.

Gausu žinučių, kuriose Rusija suvokiama kaip kultūros ir ekonomikos *barbaras*, ne tik neatitinkantis Vakarų vertybių standartų, bet savyje laikantis regresyvią socialinę struktūrą (bei siekiantis ją primesti kitiems), ekonomiką naudojantis kaip politinį įrankį. Galima net pastebėti įdomių vertybių poslinkių visos rusų tautos atžvilgiu. Jei anksčiau buvo įprasta pabrėžti, jog rusų valdžia (Kremlius) yra „kenkėjiška“, bet ne patys rusai (tauta), tai po Krymo aneksijos lietuviškoje žiniasklaidoje aptariant aukštus Vladimiro Putino populiarumo reitingus, vis dažniau pasigirsdavo savotiški siūlymai revizuoti šį suvokimą, tarp „Putino“ ir „rusų visuomenės“ ištrinant iki tol pastarąją saugojusią aiškią vertybinę liniją. Kitaip tariant rusų visuomenė tampa taip pat kalta ir yra sutapatinama ir matoma vieno simbolio (blogo Putino) kontekste. Galiausiai gimsta Rusijos kaip istorinės Lietuvos (ir Vakarų) kaip priešės iš prigimties įvaizdis.

Šios retorinės formos patenka ir į oficialųjį Lietuvos užsienio politikos diskursą. Pavyzdžiui, Prezidentės retorikoje galima aptikti žinučių, nurodančių, jog griežta reakcija į Rusijos veiksmus yra būtina, nes Maskva išbando Vakarus ir, jei niekas jos nesustabdys, Rusijos ekspansija plėsis toliau į Europą („Vladimiras Putinas eis tiek toli, kiek leis mūsų dvejonės ir nesitraukiantis naivumas“). Šiame kontekste grąžinama ir išskirtinė Lietuvos misija – parodyti Vakarams ekspansinius Rusijos ketinimus. 2015 m. Grybauskaitės pranešime pabrėžiamas Lietuvos kaip lyderiaujančios kovoje su grėsme iš Rytų, įvaizdis: „<...> drąsi ir nuosekli Lietuvos laikysena šioje kovoje (su „Gazprom“) padės užtikrinti viso regiono energetinį saugumą, <...>“; „<...> įtikinome Europos Vadovų Tarybą, kad dezinformacija nuodija visų europiečių protus.“⁹⁸ Kitaip tariant, Rusija tampa grėsme, kuri visada kėlė, kelia ir kels egzistencinį pavojų Lietuvai ir Vakarams. Tai puikiai pagrindžia Lietuvos politinių partijų susitarimas „Dėl 2014–2020 metų Lietuvos Respublikos užsienio, saugumo ir gynybos politikos strateginių gairių“ (2014 m. kovo 29 d.), kuriame pabrėžiama, jog Rusijos revizionizmas regione yra ilgametis Maskvos tikslas, ekonominis bendradarbiavimas su Rusija kelia iššūkius nacionaliniam saugumui, Rusija iškraipo istoriją ir kelia grėsmę NATO ir ES valstybių saugumui. Kitaip tariant, palyginti su ankstesniu Rusijos įsivaizda-

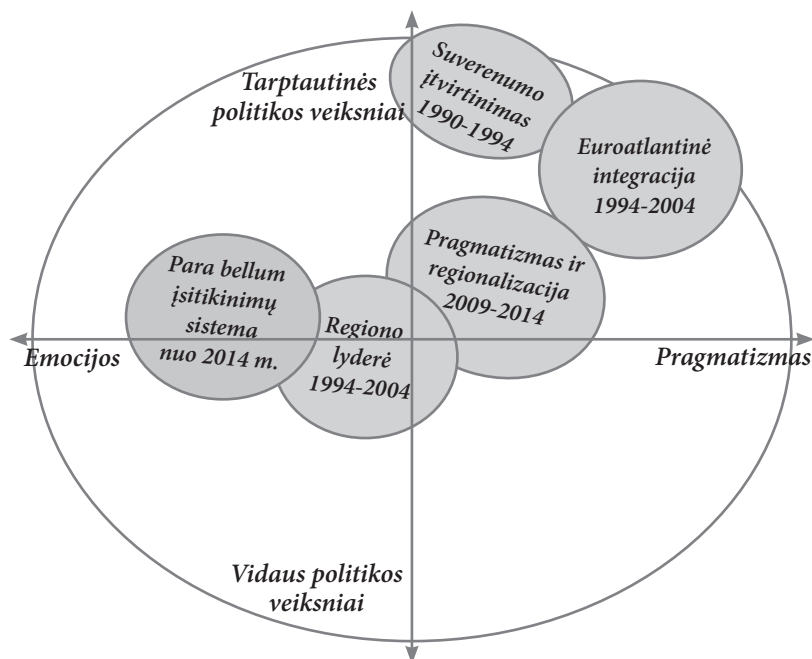
⁹⁸ Prezidentės Dalios Grybauskaitės metinis pranešimas, 2015 m.

vimu, atmetama Rusijos grėsmės kaitos galimybė. Tokiu būdu Rusijos baimė, tikėjimas konflikto neišvengiamumu (Rusija anksčiau ar vėliau užpuls Lietuvą) ar Rusijos atsivertimu tampa esminiu dvišalių ar daugiašalių santykių principu. Tai, atsižvelgiant į anksčiau išdėstytą samprotavimą, galima traktuoti kaip Lietuvos užsienio politikoje įsitvirtinusių Rusijos baime paremtą bei *para bellum* principui artimą *įsitikinimų sistemą*, kuri dėl savo turinio (Rusijos klausimas tampa esminis ne tik Lietuvos saugumui, bet ir Lietuvos egzistencijai apskritai) ateityje natūraliai gali tapti lietuviškojo tapatumo leimotyvu.

Jau dabar galima pastebėti, jog *para bellum* naratyvas po truputį įsitvirtina ir išstumia kurtą pozityviąją Lietuvos užsienio politikos viziją (integracija, pragmatizmas, strategija), turėjusią priartinti Lietuvą prie Vakarų standartų, vietą užleidžiant tiesiog negatyviam reagavimui į įvykius (ypač susijusius su Rusijos politika). Baimės emocija, kaip ir Lietuvos regiono lyderės koncepcijoje, rizikuoja tapti valstybės užsienio politikos vizijos stuburu, darančiu įtaką ne tik dvišalių santykių (Lietuvos ir Rusijos), bet ir Lietuvos tapatybės, jos vietos ir funkcijų regione⁹⁹ ir tarptautinių procesų priežasčių¹⁰⁰ įsivaizdavimui. Ši koncepcija nuo kitų skiriasi išimtinai savo *emocionaliu performatyvumu*. Tai, viena vertus, šią viziją daro artimą ir patrauklią viešajai erdvei, antra vertus, emocionalios retorinės formos, apeliavimas ne tik į su vertybėmis susijusius jausmus, bet ir į visuomenės psichologiją, spartina vizijos *legitimizavimą* ir įtvirtinimą šalies užsienio politikos diskurse. Šios koncepcijos įsitvirtinimo Lietuvos užsienio politikos diskurse atveju rizikuojama, jog Lietuvos siekiai, tikslai ir galiausiai konstruojama tapatybė, keičiantis tarptautinės politikos realijoms, nesugebės tinkamai prisitaikyti, todėl šalies užsienio politika bus neoptimali ir galbūt *konfliktuojanti* su Vakarų valstybių užsienio politikos strategijomis. Tai galima paaiškinti kaip *para bellum* vizijoje dominuojančių emocijų ir intravertiškų tapatybinių naratyvų raiškos valstybės politikoje priežastį. Šiame kontekste Lietuvos regiono lyderės idėja labai koreliuoja su aptariama *para bellum* koncepcija (žiūrėti 3 pav.).

⁹⁹ Pavyzdžiui, Lietuva save mato kaip valstybę, priešakinėse linijose kovojančią su Rusija.

¹⁰⁰ Pavyzdžiui, Lietuvos politikų bei žiniasklaidos priemonių buvo analizuojama, kiek ir kaip Rusija prisidėjo aštrinant bėglių iš Sirijos, Libijos, Irako problemą.

3 pav. Lietuvos užsienio politikos vizijų žemėlapis

Žinoma, teigti, jog *para bellum* užsienio politikos naratyvo atsiradimą labiausiai lėmė vidaus politikos veiksniai ir emocijos, nėra visiškai tikslu. *Para bellum* įsitikinimų sistemos įtvirtinimui užsienio politikos diskursuose lemiamos reikšmės turėjo išoriniai, regioniniai procesai – Rusijos agresija prieš Ukrainą. Galima sakyti, jog būtent *baimės kultūros* vyravimas Rusijos užsienio politikos diskurse buvo pagrindinė konflikto (Rusijos ir Ukrainos, Rusijos ir Vakarų) priežastis. Rusijos oficialiuose ir viešuose diskursuose tikėjimas valstybės išskirtine misija, nuolatinės baimės dėl savo išlikimo jautimas, statuso, o ne saugumo siekimas¹⁰¹ Maskvos užsienio politikos formavimą ir įgyvendinimą subordinavo emocionaliomis, baime grįstomis, įsitikinimų schemomis. Taigi Lietuvos nerimas ir baimė dėl Rusijos vykdytos agresijos yra pagrįstas, tačiau baimės eskalavimas vadovaujantis *para bellum* principu baimę daro savarankišką, save kuriančią ir mažai priklausomą nuo tolesnės įvykių eigos. Kitaip tariant, *baime* paremtos *įsitikinimų sistemos* vyravimas Lietuvos užsienio politikos tapatybėje ateityje gali įgauti neadekvatų realybei mastą.

¹⁰¹ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 313–314.

Išvados

Straipsnyje aptarti nauji užsienio politikos analizės rakursai. Darbe pristatyta destruktinė baimės samprata reflektuoja tarptautinių santykių ir užsienio politikose įsitvirtinusių baimės kaip racionalų elgesį skatinančios paskatos sampratą. Straipsnyje nėra ginčijama realistų ir liberalų tezė, jog baimė yra racionali. Veikiau parodoma, jog baimė gali turėti ir iracionalų, stereotipais, subjektyviais, nuo aplinkos atsietais *įsitikinimais* ir emocijomis (kaip *manifestacinėmis praktikomis*) grįstą pobūdį. Svarbiausias kriterijus nustatant baimės lygį pagal racionalumo ir iracionalumo skalę yra sąveika su aplinka. Baimės kaip racionalios paskatos atveju baimės objektas visada yra išorėje arba sukeltas *Kito*. Taigi baimės intensyvumo lygis yra tiesiogiai priklausomas nuo išorės ar *Kito* pokyčių (*ekstravertiška* tapatybė). Todėl apibrėžtos grėsmės įsivaizdavimai, kaip *galios* ar *identitetų asimetrija*, yra racionalios baimės pavyzdys. Baimė, kaip *įsitikinimų sistemos* priežastis, yra neracionali ir destruktinio pobūdžio, nes pati baimė (nors ir sukelta realaus baimės objekto) yra tiesiogiai priklausoma nuo valstybės viduje (*intravertiškame* tapatumė) reiškiamos kognityvinės schemos. Taigi šiame modelyje valstybės baimės įsivaizdavimas yra iš esmės nesusijęs su baimės objektu ir tarptautine aplinka. Emocijos šiame modelyje veikia kaip vienas esminių *įsitikinimų sistemą legitimizuojančių* veiksmų, todėl, teigiama straipsnyje, suvokti baimę kaip emociją – reiškia *derracionalizuoti* baimės fenomeną. Darbe išskirtos, skirtingomis tarptautinių santykių paradigmomis paremtos trys baimės sampratos nėra atskiri baimės suvokimo aiškinimai. Tai veikiau idealūs baimės suvokimo tipai, vienas kitą keičiantys ir papildantys realybėje.

Straipsnyje pateikta Lietuvos užsienio politikos vizijų analizė remiantis pristatytomis teorinėmis *įžvalgomis* rodo, jog po 2014 m. Krymo aneksijos galima kalbėti apie naujai besiformuojanti Lietuvos užsienio politikos etapą – *para bellum*. Jis darbe apibrėžtas kaip *įsitikinimų sistema*, paremta egzistencine Rusijos baime. Nors Rusijos grėsmės naratyvas nuo pat nepriklausomybės atkūrimo figūravo Lietuvos užsienio politikoje, tačiau oficialiame diskurse jis neįgaudavo *egzistencinio* pobūdžio. Net Rusijos grėsmės suvokimo suintensyvėjimo etapais – grėsmės objektas (Rusija) likdavo išorėje, t. y. grėsmės lygis likdavo priklausomas nuo Rusijos pokyčių dinamikos. Taigi Lietuvos diskurse įsitvirtinanti Rusijos baimė yra emocinio, todėl neracionalaus, aplinkai neatliepaus pobūdžio. Šis prasidėjęs etapas savo idėjine struktūra labai artimas *Lietuvos regiono lyderės* vizijai, kurioje baimės emocija reiškėsi kaip baimė likti periferijoje.